

SUOMEN JA SAAMEN KIELEN JA LOGOPEDIAN LAITOKSEN JULKAISUJA
PUBLICATIONS OF THE DEPARTMENT OF FINNISH, SAAMI AND LOGOPEDICS

LÄHIVERTAILUJA 14

Suomalais–virolainen kontrastiivinen seminaari
Oulussa 3.—4. toukokuuta 2003

Toimittaneet
Helena Sulkala ja Heli Laanekask

N:o 23
2004

ISBN 951-42-7813-5
Saatavana myös painettuna
(ISBN: 951-42-7397-4)

OULUN YLIOPISTOPAINO
Oulu 2004

SISÄLTÖ

Alkusanat

Riho Grünthal:
KUUHU LÄHED, EESTI KEELE ÕPETUS? 1

Heinike Heinsoo:
VAEGPÖÖRDELISTE VERBIDE SÜNTAKS EESTI JA SOOME KEELES 8

Reet Kasik:
VALIMISKEEL 20

Harri Mantila:
VIRON MURTEIDEN JA PAIKANNIMIEN OPPIKIRJA 27

Hannu Remes:
KAKSI VUOSIKYMMENTÄ KONTRASTIIVISIA SEMINAAREJA 35

Lembit Vaba:
MIKS *PUNK* JA *TINK*? 47

Mart Velsker:
FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALDI TÄHENDUS 58

Ohjelma

Lähivertailuja 14 on Oulun yliopistossa 3.—4. toukokuuta 2003 pidetyn suomalais-virolaisen kontrastiivisen seminaarin satoa. Aurinkoiset kevätpäivät loivat oivat puitteet suomen ja viron kielestä ja kielten vertailusta kiinnostuneille. Seminaariin osallistui myös suomen ja viron kielen opiskelijoita ja muita alan harrastajia. Seminaarin ohjelma on liitteenä.

Seminaarin varsinainen työpäivä oli lauantai 3.5., jolloin kuultiin kahdeksan esitelmää. Sen lisäksi käytiin hyödyllinen ja monipuolinen keskustelu viron kielen opettamisesta, opetuksen sisällöistä sekä oppiaineen asemasta ja tulevaisuudesta Suomen yliopistoissa. Erityisenä huolenaiheena oli viron kielen aseman säilyminen suomen kielen opintojen osana. Kannettiin huolta myös viron kielen opetusvirkojen säilymisestä yliopistojen rahavarojen vähentyessä.

Sunnuntaipäivän ohjelma koostui kulttuuriannista. Seminaarin osallistujat kävivät Oulun Taidemuseossa tutustumassa oululaisten ja muiden pohjoissuomalaisten taiteilijoiden näyttelyyn. Vierailulla sanomalehti Kalevan toimitukseen tutustuttiin toimitustyöhön ja Kalevan taidekokoelmiin.

Kiitämme esitelmäijä, osallistujia ja seminaarin järjestämistä tukeneita.

Helena Sulkala

Heli Laanekask

KUHU LÄHED, EESTI KEELE ÕPETUS?

Riho Grünthal
Helsingi Ülikool

Käesolev artikkel ei püüa dikteerida, prognoosida ega isegi soovitada, kuidas eesti keele õpetamine Soome ülikoolides peab tulevikus välja nägema. Selle ainsaks eesmärgiks on anda ülevaade praegusest olukorrast ning nendest kaasaja tendentsidest ja muutustest, mis tahes või tahtmata mõjutavad ka seda akadeemilist keskkonda, kus eesti keelt õpetatakse.

Filoloogilised eesmärgid

Üldistades võib väita, et praegused eesti keele õpetuse eesmärgid on paljuski ühised sellega, mis nad olid 1920-ndatel, kui eesti keele õpetus oli algjärgus ja läbikäimine kahe noore riigi vahel tihenes. Eesti keele tundmise kaudu otsiti ja loodeti saada laiemaid teadmisi soome keelest ja selle minevikust. Eesti keele õpetamine võõrkeelena oli siis veel välja kujunemata, mitteemakeelsete õpetamine oli päris alguses. Ajaloolistel põhjustel õpetatakse eesti keelt Soomes üldreeglina neis ülikoolides, kus õpetatakse soome keelt. Suurem jagu eesti keele õppijatest on soome keele üliõpilased. Parimal juhul võib loota eesti keele ja kultuuri laiemat tundmist ja teadmiste levimist ülikooli lõpetavate emakeeleõpetajate vahendusel.

Eelnevate, rahvusromantilisest taustast kasvanud taotluste ja praegugi kehtiva olukorra vastandiks on eesti keel ja kultuur omaette väärtusena. Eesti on Soome lähim naaberriik, eesti keel on kaasaegsete linnastunud ühiskondade keelte hulgas soome keelele kõige lähedasem. Eesti keel on ka Eesti ühiskonna lähema tundmise võti. Eesti keele õpetamise eesmärgiks peaks järelikult olema eesti keele ja kultuuri võimalikult põhjalik tutvustamine. Sisuliselt tähendab see võimalust lõpetada ülikool eesti keele ja kultuuri erialal. Helsingi ülikool on praegu ainus koht, kus on võimalik õppida eesti keelt ja kultuuri kogu õppeplani ulatuses. Põhiline küsimus on siinjuures aga see, kas noore magistri teadmised on küllal-

dased ja kas eesti keele ja kultuuri erialal ülikoolidiplomi saanu on tõeline eesti keele ja kultuuri asjatundja. Kas õpingud valmistavad piisavalt ette võimalikuks erialaseks tööks ja mismoodi nad seda teevad?

Ühiskondlikud eesmärgid

Üldistades võib väita, et eesti keele õpetus vähemalt sellisel kujul, nagu see praegu Helsingi ülikoolis toimub, ei oma erilist ühiskondlikku suunitlust. Eesti keel on keeleaine ja seda õpetavad üldreeglina filoloogid. Ka Eesti kultuuri ja ajaloo alustega tutvumise jaoks on varutud aega nii palju kui võimalik. On endastmõistetav, et keelt ei õpi mitte keegi ilma süsteemita ja grammatikat pole võimalik õppida ilma reegliteta ja nende harjutamiseta. On ka arusaadav, et suur jagu õpingutest kulub just keelesüsteemiga tutvumisele, mis hiljem võib tuua edu kultuuri sügavamal tundmisel. Sõltumata sellest, kui suurt huvi üliõpilased tunnevad keele vastu, on keeleoskus kõige tähtsam õpingutel omandatav oskus.

Keele õppimisel on palju eeliseid, kuid ka vastuargumente on palju. Oluline küsimus on, kuidas filoloogilise kallakuga õppeaine on kooskõlas praeguse Soome ühiskonna rõhuasetustega. Kas ümbritsev maailm hindab piisavalt filoloogilisi teadmisi? Teisest küljest võib küsida, kuidas ühiskondliku perspektiiviga arvestamine suudaks garanteerida seda, et ülikoolis eesti keele ja kultuuri erialal antud haridus on piisav.

Kuidas siis peab eesti keele õpetus oma eesmärgid valima? Kas neid võib valida, lähtudes vanadest preferentsidest ja arusaamast, et traditsioonil on püsiv väärtus? Alternatiivselt tuleb küsida, kas ja kuidas eesti keele õpetuse eesmärgid tuleb kooskõlastada tihedamalt nii Soome ühiskonna kui ka ülikoolide eesmärkidega.

Oma strateegilisi eesmäärke, õppeprogrammi ülesehitust ja õpingute sisu valides seisab eesti keele ja kultuuri õpetus Soomes teelahkmel. Vanad traditsioonid on võimalik säilitada, kui eesti keelel ja kultuuril on küllalt tugev akadeemiline rõhuasetus. Kuid viimase viieteistkümne aasta jooksul on Soome kõrgkoolipoliitikas rõhutatud järjest rohkem seda, et õpingute sooritamine peab kulgema küllalt kiiresti ja ladusalt. Arvestades mitmeti õigustatud nõudega, et ülikoolid

peavad kõrgkooliprogrammid tihedamini Soome ühiskonnaga seostama, tuleks ka eesti keele ja kultuuri õpetamise eesmärgid püstitada nii, et tulemused leiavad vastukaja ümbritsevast maailmast.

Administratiivne põhieesmärk on tulemus ja toodang

Soome ülikoolides asuti 1990-ndatel haridusministeeriumi aktiivsel nõudmisel rakendama põhimõtet, mille järgi lõpetajate arv, nii filosoofiakandidaatide, -magistrite kui ka -doktorite arv, pidi kasvama, kusjuures õpingute aeg pidi lüheneda. Teisiti öeldes, resultatiivsust ja numbreid hakati eelistama haridusele, kauakestev akadeemiline küpsemine andis teed tootmisele, mida kutsuti nimega *tulosvastuu*. Tänapäevaks on see halva kõla ja maitsega sõna jäänud veidi tagaplaanile. Püsinud on aga mõtlemisviis, mis kajastub ka järsult tõusnud ülikooli sissevõetavate arvus. Samuti peavad üksikud õppetoolid igal aastal toimuvatel läbirääkimistel andma aru oma tegevusest, millel peavad olema ka konkreetsete numbritega eesmärgid.

Eesti keele õpetusel on eesti ja soome keele vahelise suguluse tõttu siiski ka muutunud akadeemilises õhkkonnas üks suur eelis paljude teiste filoloogiatega võrreldes. Nulltasemest jõutakse kiiresti edasi, sest sõnavara ja grammatika ühisjooned soodustavad otsustavalt keeleliste teadmiste arengut. Võiks isegi väita, et soome üliõpilane ei alustagi eesti keele õpinguid vastavalt nulltasemelt nii nagu võõramate keelte õpinguid.

Kui kaaluda seda, kuidas näeb välja eesti keele õpetamise tulevik, tuleb kõigepealt lahendada küsimus, milliseid oskusi üliõpilased peavad omandama. Teisiti öeldes: kus vajatakse eesti keele ja kultuuri asjatundjaid ja missuguseid asjatundjaid? Kas vajatakse filoloogilisi oskusi, painduvat teadmiste rakendamist või hoopis midagi muud?

Akadeemilised prioriteedid ei pruugi olla kooskõlas muu ühiskonna prioriteetidega. Kuid vähemalt sama problemaatiline küsimus on see, mida üliõpilased teavad, tahavad ja oskavad. Eeltoodud filoloogilis-akadeemiline ja ühiskondlik perspektiiv kajastavad eelkõige ülikooli tegevuspõhimõtteid, aga samas on Soome

koolides toimunud suured muudatused täiesti ülikoolist sõltumatult. Kõik ülikooli sisse võetavad üliõpilased on omandanud oma põhiteadmised koolis, harva on oskusi täiendatud mujal. Nii tuleb küsida, kas praegune filoloogilise rõhuga õpetus on kooskõlas sellega, milleks koolis ette valmistatakse. Milliste võimetega abituriendid tulevad koolist, saavad tunnistuse riigieksami sooritamise kohta ja teevad ülikooli sisseastumiseksami? Kes kõlbab ülikooli? Kes suudab õppida ja kui kaugemale? Millisel tasemel?

Eespool arutletud eesmärgid ei pruugi olla omavahel alternatiivsed, vaid kajastavad ka tingimusi, mis tulenevad eesti keelest endast ning ülikooli keskadministratsiooni ja haridusministeeriumi teesidest ja nõuetest. Ükski eelmainitud eesti keele õpetust puudutav eesmärk ei pruugi olla eesti keele ja kultuuri jaoks saatuslik. Pigem pakub erinevate eesmärkidega arvestamine ja nende kooskõlastamine võimalusi, mida tasuks kasutada veel praegusest paremini. Eesti on geograafiliselt Soome kõige lähedaseim naaberriik, eesti keel on soome keele kõige lähedasem ühiskondlikku tähendust omav sugulaskeel. See geolingvistiline taust loob tugeva vundamendi ka tulevikuplaanidele. Järgnevas mõnest tulevikuperspektiivist.

Kooliperspektiiv

Soomes on viimasel ajal räägitud palju ülikoolide sisseastumiseksamite tähendusest, tõsi küll, eelkõige neil erialadel, kuhu on eriti palju tahtjaid ja millel on lähedasem seos koolide õppekavaga ja kooliainetega. Koolide ja eriti keskkoolide ehk gümnaasiumide spetsialiseerumine on tingitud tahtmisest pakkuda õpilastele teadmisi, millest on otsest kasu pärastise töökarjääri jooksul või kõrgkooliõpingutes.

Eesti keele ja kultuuri õpetamise jaoks on ühendus Soome koolieluga teisejärguline seepärast, et üldreeglina koolides ei õpetata eesti keelt. Oluline pole ka see, mis ainetest n-ö üliõpilaseksam ehk riigieksam koosneb. Kaudselt puudutab eesti keele ja kultuuri õpetust aga see, mida koolid õpetavad ja kuidas. Radikaalsemaid muudatusi viimastel aastatel on gümnaasiumiõpetuse täielik perioodiseerimine ja üleminek klassikaliselt semestriõpetuselt perioodikursustele (soome

keeles *kurssimuotoinen lukio* või *luokaton lukio*). Kooliõpetajate sõnul kadus koos selle uuendusega isiklik kontakt õpilastega (Leino 2001: 46; 2002: 8). Õpilased vahetuvad kiiresti ja tohivad ise vabalt reguleerida, mis kursusi ja millises järjekorras nad õpivad. Sooritatavate kursuste miinimumarv sõltub ainest. Puudub õpilaste isiklik pikaajaline tundmine, mis aitaks jälgida ja toetada õpingute arengut. Sooritatud emakeelekursuste arv mõjutab riigieksamil saavutatavat tulemust. Muudatus on juba jõudnud mõjutada mh üliõpilaseksami emakeelekirjandite taset. Lausa loomulik tagajärg on see, et hinded langevad. Hinded kajastavad kooliõpetajate puudulikke oskusi ega pruugi tähendada, et õpetajad oleksid oluliselt varasematest halvemad. Tsiteerin Pentti Leinot:

Suomalaisnuoret on julistettu OECD-maiden parhaiksi lukijoiksi. Laaja koulutuksen arviointitutkimus (PISA) osoitti, että puolet peruskouluaan päättävistä suomalaisista oli lukijoina jopa erinomaisia. Erityisen ilahduttavaksi katsottiin, että heikkoja osajia oli vähemmän kuin muissa tutkimukseen osallistuneissa maissa.

Lukea Suomessa siis osataan, mutta kirjoitustaito rapistuu. Ylioppilastutkiminnon äidinkielen koetulokset ovat kuuden viime vuoden aikana heikentyneet. Muutoksen suunta on vakaa ja alamäki jyrkkä. (Leino 2002: 6.)

Tasub tsiteerida ka teist sõnavõttu, mis puudutab riigieksami reaallaineid ja mille kirjutaja erialaks on ajalugu:

Kaikki kansainvälisiä kouluja käyneet tai niissä käyneiden lasten vanhemmat tietävät, ettei Suomen lukiossa työskennellä samalla intensiteetillä. Kansainvälisissä kouluissa on enemmän läksyjä, joiden tekemistä myös kontrolloidaan. (Korppi-Tommola 2003: 4.)

Eesti keele õpetust puudutavad need märkused vähemalt nii palju, et kui soome üliõpilase teadmised oma emakeelest kahanevad järk-järgult, langevad ka eeldused saada aru teiste keelte ülesehitusest. Kui soome üliõpilase teadmised ümbritsevast maailmast ja kultuurist koosnevad kildudest, nagu on ajaloo tundmisega, on arusaadavalt järjest raskem leida ja tunda ära seoseid kultuuri ja keele, ajaloo ja rahva vahel. Niisugused muutused mõjutavad ka eeldusi õppida edukalt võõrast keelt ja kultuuri.

Geopoliitiline perspektiiv

Ajaloo seisukohast muutus Soome suhe ülejäänud Euroopaga järsult 1990-ndatel aastatel. Näiteks Prantsusmaal ja Hispaanias ei toimunud sellist dramaatilist

loobumist vanast poliitilisest kontseptsioonist ja üleminekut uuele mõtlemisviisile kui Eestis ja Soomes. Esimene sai tagasi oma iseseisvuse, teine pidi majanduse struktuuris tekkinud kaosest üle saama ja korduvalt esitatud loosungi järgi "rahvusvaheliseks saama". Sisuliselt oli Soomes kehtinud 19. sajandist alates tolle aja Euroopale tüüpiline rahvusriik rahvusliku keele ja kultuuriga. Kui Eestis oli muulaste sisseränd kestnud kaua juba Nõukogude Liidu võimu all ja enne sedagi, siis Soomes algas märgatav sisseränd alles 1990-ndatel aastatel. Sellele kaasnes selge, kuid plaanitamata üleminek rahvuslikult haridusstrateegialt tehnokraatilise ja kommertsiaalse rõhuga poliitikale, mis leidis rakendust ka haridusasutustes.

Praegu, 21. sajandi algul on Soome ja Eesti Euroopa Liidu liikmed. Kuigi Brüssel on kaugel ja Euroopa parlament demonstreerib avalikult seda, kui raske on demokraatlikke otsusi teha, valitseb Soome ühiskonnas teatud poliitilis-tehnokraatiline oportunism, mida on tunda ka ülikoolides. Rahvuslik haridusstrateegia on teisejärguline võrreldes sellega, kui suurt tähelepanu osutatakse majanduse arengule.

Kui tekiks vajadus või sund luua eesti keele ja kultuuri õpetamisele Soome ülikoolides algusest peale uus üldstrateegia, tuleks tõenäoliselt arvestada vähemalt järgmiste üldiste teguritega. Nendest on eelnevas lähemalt juttu olnud.

Kes õpivad?

1. Ülikooli võetakse tudengeid vastu suhteliselt rohkem kui varem. Üliõpilaste arvu tõus mõjutab ka taset pigem negatiivselt kui positiivselt.
2. Kui keskkoolis omandatud teadmised on ühekülgsed või puudulikud, on raske loota edu ülikoolis.
3. Motivatsioonid on erinevad. Õppenädalate (või ainepunktide) teenimine on formaalne motivatsioon. Õpingute sisuliseks motivatsiooniks võib olla tutvumine lähedase maa ja keelega, mis ühtlasi tähendab teatud eksootikahuvi suurte Euroopa keelte domineeritud kultuuriilmastikus.

Mida õpetatakse?

4. Keele ja kultuuri tundmine algab grammatika õppimisega ja keele selgekssaamisega, mis avab ukse edaspidistele teadmistele.
5. Eesti keele ja kultuuri õppekavas tuleb tõsiselt kaaluda seda, kui palju rõhutatakse nõ filoloogilisi oskusi ja kui palju tuleb otsida konkreetseid ühendusi praktiliste töövõimalustega.

Mida teha omandatud teadmistega ehk eesti keel ja kultuur Soomes

6. Ülikoolidel on endist viisi tähtis roll eesti keele ja kultuuri vahendajatena Soomes, kui soovitakse täpsemaid teadmisi Eesti ühiskonnast.
7. Eesti ja Soome on palju vähem rahvuslikud riigid Soome lahe kahel kaldal kui varem ja mõistagi mitte suletud. Poliitilised prioriteedid pakuvad võimalusi tihedamaks koostööks, et seista ühiste eesmärkide eest üldeuroopalikul areenil. See tähendab, et eristavate tegurite asemel tuleb leida asju, mis ühendavad. Kas tulevikus vajataksegi kultuurivahendajate asemel kultuuriühendajaid?
8. Kohalik eestlaskond on Soomes kasvanud. Kui Nõukogude Liidu ajal kolisid Eestist Soome üksikud inimesed, on viimasel ajal märgata sihikindlat organiseerumist ja tahtmist säilitada eestlus ka Soomes. Paljud sotsioloogilise kallakuga uurimisteemad ootavad, et keegi neid teostama hakkab. Peale teaduse pakub ka muu koostöö kohalike Eesti organisatsioonidega Soomes uusi väljakutseid ülikoolidele.
9. Tõlkekoostöö eesti keelest soome keelde on üldreeglina organiseerimata.

Nimekiri võiks pikemgi olla. Loodetavasti avab siiski antud probleemistiku pealiskaudnegi käsitlemine kaalumiseväärseid perspektiive eesti keele ja kultuuri õpetamise edasiseks arenguks Soomes.

Praeguseks ajaks on välja kujunenud järjepidev eesti keele ja kultuuri õpetamise traditsioon Soomes. Huvi naaberriikide keele ja kultuuri vastu on laialdane ja läbikäimine üle Soome lahe on märgatavalt tihedam ja otsustavamalt mitmekesisem kui veel viisteist aastat tagasi. Sama aja jooksul on Eesti ja Soome ühiskonnas toimunud suured muudatused, mis kutsuvad välja analüüsima praegust olukorda ja otsima õiget tulevikustrateegiat eesti keele ja kultuuri õpetamise edaspidise edu kindlustamiseks. Loodetavasti pakub käesolev artikkel lugejale küsimusi, mis aitavad antud teemat edasi arendada.

Kirjandus

- Korppi-Tommola, Aura 2003: Aiheellinen ainereaali. — Tieteessä tapahtuu 3. 3—4.
- Leino, Pentti 2001: Äidinkielen kokeen arvostelu. — Virke 3. 40—47.
- Leino, Pentti 2002: Isänmaa ja äidinkieli. — Hiidenkivi 4. 6—10.

VAEGPÖÖRDELISTE VERBIDE SÜNTAKS EESTI JA SOOME KEELES

Heinike Heinsoo

Tartu Ülikool

Süntaksi tasandil on kõige tavalisemad laused, kus grammatiline subjekt on ühtlasi lause semantiline subjekt. Aga nii eesti kui ka soome keeles on rohkesti tarindeid, milles puudub grammatiline subjekt ja predikaatverb esineb ainult singulari 3. pöördes.

Subjektita tarindeid on soome ja eesti keeles palju. Tegemist võib olla kahte sorti impersonaalsusega — formaalse ja semantilise. Formaalse impersonaalsuse korral puudub lauses grammatiline subjekt, aga propositsioon on suunatud mingile muule lauseliikmele — tavaliselt objektile või objektadverbiaalile, mis on lause semantiliseks subjektiks. Siia rühma kuulub suurem hulk subjektita tarindeid. Sisulise impersonaalsuse korral puudub subjekt ka süvastruktuurist ja sellised predikaadid väljendavad tavaliselt ambientset seisundit või protsessi — predikatsioon on suunatud kogu ümbritsevale tegelikkusele või selle osale.

Semantilisel impersonaalseteks võib pidada ka tarindeid, mille subjektidenotaat pole inimesele teada, nt uskumustega seotud predikaadid *lossis kummitab sm linnassa kummittelee*.

Impersonaalsete tarindite tuumaks on ühepöördeline verb, mis väljendab isikulise tegumoe 3. isiku vormiga umbisikulist tähendust (Mihkla—Valmis 1979: 47). Singulari 3. pööre ongi neutraalne, markeerimata verbi vorm. Selle markeerimatust kajastab näiteks asjaolu, et seda kasutatakse, kui lause grammatiliseks subjektiks on lause või infinitiivikonstruktsioon, millel puuduvad isiku ja arvu tunnused, samuti kasutatakse seda konstruktsioonides, kus grammatiline subjekt puudub. Ühepöördeline on verb, millest ei kasutatagi muid isikuvorme kui ainsuse 3. pööre. Ei kasutata ka impersonaalset passiivi (Vilkuna 1996: 151). Tavaliselt esinevad ainsuse 3. pöördes verbid, mis kirjeldavad tegijata looduslikke protsesse või inimese füsioloogilisi seisundeid, samuti niisuguseid loodusilminguid, mis on seotud üheainsa kindla loodusliku esemega. Verbide vaegpöördelisus on semantiline nähtus, mis ei puuduta pöörd sõna morfoloogilisi omadusi (EKG: 2).

Aluseta vaeglausetes puudub subjekt sisulistel asjaoludel — subjektisiku sisulise ebamäärasuse tõttu — ja neid lauseid on eesti keeles nimetatud ka vaegisikulisteks (EKG 1993: 40). Aluseta lauses on subjekti puudumine tingitud verbi leksikaalsest tähendusest.

Tahaksin võrrelda vastavaid erinevaid konstruktsioone eesti ja soome keeles. Võrdlus lähtub soome keelest. Soomekeelse näitematerjali olen saanud Aarni Penttilält (Penttilä 1957: 462—), "Nykysuomen sanakirjast" ja "Soome — eesti suursõnaraamatust" (2003). Paljuski olen kasutanud Aarni Penttilä subjektita tarindite liigitust (Penttilä 1957: 464—470). Eestikeelse näitematerjali puhul olen toetunud oma keelepädevusele.

1. Semantiline subjekt puudub nii formaalselt kui ka sisuliselt

1.1. (Loc)Vsng3

1.1.1. Meteoroloogilisi seisundeid ja protsesse väljendavad predikaadid

Kõige tavalisem väljend käsitabki ainult meteoroloogilist verbi: *Sataa* 'sajab'. *Jyrisee*, *ukkostaa* 'müristab'. *Pyryttää*, *tuiskuaa* 'tuiskab'. *Pilvistyy* 'läheb pilve'. *Pilveilee* 'pilvitab kergelt'. *Tuulee* 'tuul puhub'. *Myrskyää* 'torm möllab, tormab'. *Salamoi* 'lööb välku'. *Hämärtyy* 'hämardub'. *Pimenee* 'pimenee'. *Pakastaa* 'külmetab'. *Valkenee* 'valgeneb'. *Vetää* 'tõmbab'.

Nagu ütleb Aimo Hakanen, ei ole selliste äärmuseni kontsentreeritud väljendite hulk keeles suur ja kõne alla tulevad vaid kõige tavalisemaid ilmastikuseisundeid väljendavad verbid (Hakanen 2001: 63). Huno Rätsep esitab eesti keele nullkohased elementaarlaused ja konstateerib, et sellesse tüüpi kuuluvad peaaegu eranditult meteoroloogilised verbid, erandiks füsioloogilist seisundit väljendav verb *iiveldab* (Rätsep 1978: 77). Hakanen tõdeb, et meteoroloogiliste verbide struktuur on eesti ja soome keeles sarnane — st mõlemas keeles on erilisi ilmaverbe, mis võivad esineda nii üksinda, koos teise verbiga, subjektiga või adverbiaaliga: *Lõunas hämardub varakult* 'etelässä hämärtyy aikaisin'. *Õhtu eel hakkas veel lörtsi sadama* 'illan suussa alkoi vielä sataa räntää' (Hakanen 2001: 64).

Eesti keeles on selliste verbide hulk siiski piiratum kui soome keeles. Sõnaraamatutes esitatud verbivormid *tuulab* ja *tormab* ei ole eesti keeles produktiiv-

sed. Verbi *tõmbab* kasutatakse näiteks subjektiga: *tuul tõmbab*. Soome *salamoi* eeldab eesti keeles partitiivsubjekti: *lööb välku* jne. Aja- ja kohaadverbiaali kasutamine on selliste konstruktsioonide puhul tavaline.

1.1.2. Inimese füüsilist seisundit väljendavad predikaadid

Korvissa kohisee 'kõrvus kohiseb'. *Sitten korahti pari kertaa rinnassa ja siihen kaikki loppui* 'siis korises korraks paar korda rinnus ja sellega kõik lõppes'. *Vatsassa kurnii* 'kõhus koriseb / kõht koriseb', *suolissa kurnii* 'soolikad korisevad / löövad marjast'. *Silmissä mustenee* 'silmade ees läheb mustaks'. *Sisältä särkee* 'seest valutab'. *Vatsassa kurnii* 'kõht koriseb'. *Hän löi päänsä niin, että silmissä välkähteli* 'ta löi pea nii ära, et silmis sähvatas / silmad löid välku'. *Silmissäni vilisee* 'mu silmade ees virvendab'. *Kainalosta kutittaa* 'kaenla alt sügeleb'. Soome keeles võib selle verbi rühma puhul kasutada ka mõnel juhul pindstruktuuris objektina esinevat lauseliiget, mis on semantiliseks subjektiks: *vatsaa kurnii*, eesti keeles vastab sellele nominatiivi vormis subjektiga tarind: *kõht koriseb*. Soome keeles on samuti võimalik *Oli niin nälkä, että suolet kurnivat* 'oli nii nälg, et soolikad korisesid'. Kohati on sisuliselt subjekt teada, nt *kõht, soolikas*. Teisalt pole sageli seletatav, mis kõrvus kohiseb või silmade ees virvendab.

Penttilä on osa neist verbidest asetanud rühma, mis väljendab inimese kuulmis-, nägemis- ja haistmisaistinguid (Penttilä 1957: 465). Fakultatiivselt laiendab selliseid verbe modaal, temporaal või lokaal. See on lai verbirühm ja esindatud erinevate lausemallidega ka näiteks vadjä keeles (Heinsoo 1993).

1.1.3. Inimese kuulmisaistingutega seotud predikaadid

Tarindid, mille tuumaks on sellise leksikaalse tähendusega verb, moodustavad samuti suure rühma, sest heli allikas pole sageli teada või seda on raske määratleda: nt *Myllyssä jymisee* 'veskis müriseb'. *Salissa kajahtelee pahasti* 'saalis kajab kõvasti vastu'. *Kaislikossa suhisee* 'kõrkjastikus sahiseb'. *Joka puolella rätsi ja räiskyi* 'igal pool ragises ja praksus'.

Mõlemas keeles on lausestruktuur sarnane. Tegemist on ambientse seisundiga, mille puhul selle põhjustaja pole teada, nt sm *jylähtelee, jyrähtää* 'müristab',

kahahtaa 'kahiseda', *paukkaa* 'paugub', ee *kõmiseb, müriseb, koliseb, ragiseb* jne. Lausemalli kuulub sageli ka lokaalne laiend, ee *Seal koliseb, undab, vilistab. Mastoissa vonkuu* 'mastid vinguvad'.

1.1.4. Inimese nägemisaistinguga seotud predikaadid

Pellolla jo vihertää 'põllul juba haljendab'. *Leimahtaa silmiä sokaisevasti* '(leek, tuli) lööb silmipimestavalt lõkkele'.

1.1.5. Inimese haistmisega seotud predikaadid

Täällä haisee palaneelta 'siin on kõrbelõhna'. *Täällä haiskahtaa hajuvedeltä* 'siin lõhnab kergelt lõhnaõli järele'. *Huoneessa käryää inhottavalta* 'toas kõrbeb vastikut/ toas on vastik kõrbelõhn'. *Mummolassa tuoksuu aina kahville* 'vanaema juures lõhnab alati kohvi järele'. Konstrutsioonide verbirektsioon on erinev, aistingu tekitaja on teada. Eestikeelne normaalkonstruksioon oleks *lõhnab/ haiseb / lehkab millegi järele*.

1.1.6. Inimese hinnangutega seotud predikaadid

Täällä tuntuu, vaikuttaa, näyttää mukavalta 'siin tundub, näib olevat mugav'. Seda tüüpi konstruksioon eesti keelest puudub (vt 2.2). Siiski on tegemist subjektita tarindiga. *Kuljettiin niin pitkälle kuin näytti turvalliselta* 'liiguti nii kaugele, kui tundus turvaline olevat'. *Miltä sinusta tuntuu? Vaikuttaa hyvältä* 'Mis mulje sulle jätab? Jätab hea mulje'.

1.1.7. Uskumustega seotud predikaadid

Vanhoissa kartanoissa kummittelee 'vanades mõisates kummitab'. *Täällä aaveilee* 'siin kummitab'. Tegemist on noomenist tuletatud verbiga, mis iseenesest sisaldab juba tegevuse subjekti, milleks enamasti on surnu.

1.2. Cop Adj nom/part

1.2.1. Loodusilminguid ja nendega võrreldavaid seisundeid väljendavad predikaadid

Sellised predikaadid väljendavad ambientset seisundit (vrd 1.1.) ja predikatsioon on suunatud kogu ümbritsevale tegelikkusele: *on kuuma ~ kylmä ~ myöhä ~ hämärä ~ hämärää ~ kirkasta ~ valoisaa ~ ahdasta* ´on kuum, külm, hilja, hämar, ere, valge, kitsas´. Eesti keeles esineb adjektiiv alati nominatiivis.

Ambientse seisundi predikaadiga lause semantiline struktuur võib sisaldada potsentsiaalset argumenti — antud seisundi hinnangu kandjat, nt *kylmä* ´külm´, *tänään on kylmä* ´täna on külm´, *minun on kylmä* ´mul on külm´. Verbaliseerimata subjektargumendile võib omistada isiku funktsiooni, kes hindab objektiivse tegelikkuse situatsiooni, teisel juhul on situatsioon konkretiseeritud, kolmandal juhul on tegemist verbaliseeritud seisundi kandjaga (vt 1.4.5.).

1.3. Cop Adj nom/part V+da/kõrvallause

Ambientset seisundit väljendavad predikaadid: *on edullista ~ hauska ~ ihana(a) ~ vaikea(a) ~ raskas(ta) lähteä* ´on soodne, tore, suurepärase, raske minna´. *On murheellista, että mummo kuoli* ´on kurb, et vanaema suri´. *Paras mennä näiltä mailta* ´kõige parem on siit ära minna´.

1.4. Adj + *että*-kõrvallause

Hyvä, että tulit ´hea, et tulid´. *Hauskaa, että kaikki loppui hyvin* ´tore, et kõik lõppes hästi´. Sellises lauses koopula eksplitsiitselt puudub, nii et predikaati võib vaid tinglikult lugeda ühepöördeliseks verbiks.

2. Formaalselt impersonaalsed tarindid

Selliste konstruktsioonide puhul esineb verbil ka valentsilaiend, millele propositsioon on suunatud. See argument on küll lause semantiline subjekt, aga pole grammatiline subjekt.

2.1. Soome keele semantiline subjekt on partitiivis: N+part Vsng3

2.1.1. Inimese psüühilist seisundit väljendavad predikaadid, sm *tunnekausatiivid*

Meitä arastutti aluksi hiukan 'me pelgasime alguses veidi'. *Minua harmittaa* 'mind ajab vihale'. *Vanhaa miestä hassuttaa* 'vana mees teeb nalja' ~ 'vanal mehel tuleb naljatuju peale'. *Tornin huipussa minua ihan hirmutti* ~ *hirvitti* 'torni tipus tuli mulle hirm peale'.

2.1.1.1. Vastikust ja pahameelt väljendavad predikaadid

Harmittaa, narkästyttää, kiukuttaa, kismittää, sapettaa, suututtaa, korpeaa, vihastuttaa, raivostuttaa... 'teeb pahaseks, vihastab, ajab vihale'; *iljettää* 'tekitab vastikust, jälkust, on tülgastav'. *Minua kiukuttaa* 'mul läheb hing täis, mind ajab vihale, mind teeb tigidaks'. Seda, et selliseid verbe sünnib juurde, näitab kõnekeelne *vituttaa* 'ajab südame täis'.

2.1.1.2. Segadust ja pinevilolekut väljendavad predikaadid

Hermostuttaa, jännittää 'ajab närvi, teeb närviliseks'; *kainostuttaa* 'paneb häbenema', *huolestuttaa* 'paneb muretsema', *arveluttaa* 'tekitab kahtlust, paneb mõtlema'. Nt *minua nolottaa* 'mul on häbi', *minua ujustuttaa* *kysyä niin intiimiä asiaa* 'mul on häbi küsida nii intiimset asja', *minua kaduttaa, että olin töykeä* 'ma kahetsen, et olin ebaviisakas'.

2.1.1.3. Hirmu väljendavad predikaadid

Hirmuttaa, hirvittää, pelottaa, kauhistaa, 'tekitab hirmu, ajab hirmu peale': *Kaikkia kauhistuttaa* 'kõigil on hirm'. *Poikaa pelotti yksin kotona* 'poiss kartis üksinda kodus'. (*Selkäpiitä*) *kylmää, karmii* 'külmajudinad jooksevad üle selja'. *Häntä hirvitti mennä jälle* 'ta kartis jälle minna'.

2.1.1.4. Rõõmu väljendavad predikaadid

Naurattaa 'ajab naerma', *hymyilyttää* 'paneb muigama', *leikittää* 'paneb mängima', *lystittää*: *Aina sinua lystittää* 'sul on alati lõbus', *laulattaa*: *poikia rupesi laulattamaan* 'poistel tuli laulutuju'.

2.1.1.5. Kurbust väljendavad predikaadid

Itkettää, kyynelöittää 'nutma ajada': *Niin surullista, että ihan itkettää* 'nii kurb, et ajab lausa nutma' (ilma semantilise subjektita), aga *tyttöä alkoi itkettää* 'tüdrukule hakkas nutt peale kippuma'.

Enamik nendest verbidest võivad esineda ka grammatilise subjektina esineva kausaatoriga, nt *Minua harmitti huono järjestys, ainainen epäonni* 'mind vihastas halb kord ja alatine mittevedamine'.

2.1.2. Predikaadi 3. pöördega väljendatakse inimese füüsilist seisundit

Nukuttaa 'uniseks teha, und peale ajada' (~ 'kedagi magama panna'): *Viime yönä nukutti hyvin* 'eelmisel ööl oli hea uni'. *Lasta jo nukuttaa* 'laps jääb juba uniseks'. *Minua haukotuttaa* 'mind ajab haigutama'. *Häntä väsyttää työn jälkeen* 'ta on väsinud peale tööd'.

Mitmetel tüvedel on palju erinevaid tuletisi ja sünonüüme, aga lausemall jääb samaks: *ellottaa, ällöttää, ellostaa, etoo, yökyttää* 'ajab iiveldama, iiveldab': *Häntä ellosti, ellotti, kun vain ajattelikin ruokaa* 'teda ajas iiveldama, kui ta vaid toidule mõtles. *Mieltäni etoo* 'ajab iiveldama'. Need verbid võib paigutada ka rühma 2.1.1.1.

Hikeennyttää, hiestää, hiottaa, hikoiluttaa 'paneb, ajab higistama': *Saunan jälkeen meitä hiosti* 'peale sauna hakkasime higistama'.

Mitmed verbid kajastavad füsioloogilisi vajadusi: *minua janottaa* 'mul on janu', *pissattaa, kusettaa* 'ajab pissile, kusele', *pierettää* 'ajab peeretama' jne.

Tervisliku seisundiga seotud: *Minua aivastuttaa* 'mind ajab aevastama', *hui-maa, pyöryttää* 'paneb pea ringi käima, pea käib ringi', *jalkaani ajaa* 'jalg paistetab'.

Palju on valutundega seotud verbe: *Rintaani ahdistaa* 'rinnus pitsitab', *jalkaani / särkee, pakottaa* 'jalg valutab', *hammasta arastaa purressa* 'hammas on hammustades hell', *haavaa aristaa* 'haav on hell'.

Rühma 2.1.1. ja 2.1.2. kuuluvate verbide hulk on äärmiselt suur, aga näidetest võib teha neile verbidele vastavate eestikeelsete vastete süntaktilise struktuuri kohta järgmised järeldused:

- 1) eesti keeles esineb konstruktsioonis grammatiline subjekt nominatiivis, mis on ühtlasi lause semantiliseks subjektiks: *jalkaa, päättä... särkee, pakottaa* 'jalg valutab', *minua haluttaa* 'ma tahan', *häntä kaduttaa* 'ta kahetseb' jne. (Remes 1983: 249);
- 2) eesti keeles esineb soome kausatiivverbi asemel kausatiivverb *paneb, ajab, tekitab* koos vastava tähendusega verbi supiini illatiiviga: *hiostaa* 'ajab higistama', *arveluttaa* 'paneb mõtlema'. Sellisel juhul on lause objekt semantiliseks subjektiks nagu soome keeles;
- 3) eesti keeles kausatiivverb *paneb, ajab* esineb koos vastavatüvelise adverbiga: *jännittää* 'ajab närvi', *kiukuttaa* 'ajab vihale' jne. Sellisel juhul on lause objekt semantiliseks subjektiks. Reet Kasik on vaadelnud verbi *ajaa* produktiivsust eesti ja soome keeles ja leidnud, et eesti keeles kasutatakse seda 4—5 korda rohkem kui soome keeles ja ainult erandjuhtudel on samatüvelisel verbil kummaski keeles sama tähendus (Kasik 1999: 35);
- 4) eesti keeles verb *olla* koos adjektiiviga või substantiiviga: *minua ujostuttaa* 'mul on häbi', *häntä paleltaa* 'tal on külm'. *Tulkoon, ketä lystää* 'tulgu, kellel (on) soov'. Õnnestumisega seotud verbid *luonnistaa, lykäästä, onnistaa*: *Sinua luonnisti ~ lykäästi ~ onnisti hyvin* 'sul vedas'. Sellisel juhul on kogejaks adessiivi vormis semantiline subjekt.

2.2. Soome keele semantiline subjekt / kogeja on elatiivis: N+el Vsng3

Verbid *näyttää, tuntua, vaikuttaa*: *Minusta näyttää siltä, kun ukkonen nousisi ´mulle tundub, et äike tõuseb´. Minusta tuntui kolkolta lähteä ´mulle tundus ebameeldiv lahkuda´. Minusta vaikuttaa siltä, kuin hän ei tosissaan yrittäisi ´mulle tundub, nagu ta ei püüaks tõsiselt´. Verbid võivad esineda ka kogejata (1.1.5).*

Eesti keeles on selliste verbidega kogeja allatiivis: *mulle näib, tundub, paistab*. Siiski tundub kogejaga lause korral eesti keeles kõige loomulikuma verbivastena *tundub*.

2.3. Semantiline subjekt on genitiivis

2.3.1. N+gen Vsng3:

Predikaadi 3. pöördega väljendatakse sobimist või vältimatust, juurde võib kuuluda I infinitiivi lühem vorm: *auttaa* (ainult eitavas vormis): *Miesten ei auttanut lähteä ´meestel polnud muud teha, kui minna´, huolii: Sanoivat, ettei minun huoli tulla enää kouluun ´ütlesid, et mul ei tasu enam tulla kooli´, kannattaa: Kenen hyvänsä kannattaa ottaa neuvo varteen ´kellel tahes tasub nõu kuulda võtta´, kuuluu: Asia on niin, kuin sen kuuluukin olla ´asi on nii, kui see olema peabki´, maksaa: Ei minun maksa vaivautua ´mul ei maksa end segada lasta´, pitää: Jokaisen pitää olla läsnä nimenhuudossa ´igaüks peab olema loendusel´, sopii: Sopiiko teidän tulla kello 10 ´kas teil sobib tulla kell 10?´, tarvitsee: Ei teidän tarvitse hävetä ´teil pole vaja häbeneda´ jne. Selliste verbide puhul on eesti keeles semantiline subjekt adessiivis.*

2.3.2. Predikaadiks on käy + Adv

Sisuliselt on predikaadi tähendust raske määratleda *käy huonosti ~ hyvin ~ onnettomasti ~ hullusti* jne ´ läheb halvasti, hästi, õnnetult, hullusti´: *Kyllä sen lehmän hyvin käy, se märehcii ´küllap sellel lehmäl läheb hästi, ta juba mäletseb´.*

2.3.3. Predikaadiks käy Adj+transl, N+transl

Käy kateeksi ~ sääliksi ~ vihaksi: Minun kävi häntä oikein vihaksi 'ma lausa vihastasin ta peale'; või ka *Minun käy häntä kumminkin sääli / sääliksi* 'mul on tast siiski kahju'. *Hänen alkoi käydä kateeksi* 'tal hakkas kade, ta läks kadedaks'. Soomekeelset lausemalli on võimatu eesti keelde alati sama moodi tõlkida. Enamasti on semantiline subjekt eesti keeles adessiivis.

2.3.4. N+gen cop Adj+nom/part V+da (vt 1.3.)

Predikaat väljendab hinnangulist seisundit: *Minun on vaikea tulla* 'mul on raske tulla', *Meidän on varhaista lähteä* 'meil on liiga vara ära minna'. Eestikeelses lauses on semantiliseks subjektiks olev kogeja enamasti adessiivis.

2.3.5. N+gen on, tulee N+nom/ Adj+nom

Tunnet ja seisundit väljendavad predikaadid: *Minun on sääli miestä* 'mul on mehest kahju'. *Ei minun ole väliä* 'minust pole lugu'. *Lasten tuli uni ~ ikävä äitiä* 'lastel tuli uni peale ~ (lastel tuli) igatsus ema järele'. *Minun on jano* 'mul on janu'. *Hänen on nälkä* 'tal on nälg' jne. Eesti keeles esineb nendes konstruktsioonides semantiline subjekt alati adessiivis.

2.4. Semantiline subjekt on allatiivis

N+all cop Adj

Onko meille sitten liian vaikea käsittää Balkanilla käytävää sotaa? 'kas meil on liiga raske mõista Balkanil peetavat sõda?'.
'

Kui soome keeles on kogeja genitiivis või allatiivis, vastab sellele eesti keeles kas adessiiv või allatiiv, näited Minna Jaakola (2003: 168): *Kui sul on igav lugeda, ära sunni ennast, jätä pooleli* 'jos sinun on ikävä lukea, älä pakota itseäsi, jätä kesken'. *Kas lastele on hea ja tarvilik seda kõike kuulla?* 'onko lapsille hyvä ja tarpeellinen kuulla sitä kaikkea?'.
'

2.5. Semantiline subjekt (kogeja) on adessiivis N+ad cop Adj

Minulla on kylmä, hauskaa 'mul on külm, tore'. Soome keeles on eelistatavam genitiivi vormis kogeja (2.4.4., 2.4.5.), eesti keeles on kogeja alati adessiivis.

Kokkuvõtteks

Eesti ja soome keeles puudub indoeuroopa keeltele omane formaalne subjekt. Seda laadi nähtuseks võib pidada konstruktsioone: *No niin, sinä se olitkin.* ee *No nii, sina see olidki.* Aga vaatamata demonstratiivpronoomeni esinemisele kongruerub verb ikkagi personaalpronoomeniga (Ingo 2001: 16). Eesti ja soome keeles võivad laused esineda ilma grammatilise subjektita. Lause impersonaalsus võib olla nii formaalne kui sisuline. Ülekaalus on formaalne impersonaalsus, kus lause süntaktilises struktuuris puudub grammatiline subjekt, aga propositsioon on suunatud mõnele muule lauseliikmele — enamasti objektile või objektadverbiaalile. Kui lauses puudub grammatiline subjekt, on tegemist ambientse seisundiga, kus propositsioon on suunatud kogu lausele või siis on lauses semantiliseks subjektiks mingi muu lauseliige — tavaliselt objekt või adverbiaal.

Ühepöördeliste verbide grammatiliseks subjektiks võib olla ka infinitiiv või kõrvallause: *Häntä hirvitti mennä jäälle* 'tal oli hirm minna jääle'. *Minua harmittaa, että myöhästyin junasta* 'mulle teeb meelehärmi, et hilinesin rongile'. Semantiline subjekt esineb aga ka neil juhtudel verbi poolt tingitud vormis, seega siis enamasti soome keeles genitiivis või partitiivis ja eesti keeles adessiivis (vt 1.3., 2.4.3.).

Ühepöördelise konstruktsiooniga on tegemist tüüpilistes koopulaga vormistuvates kogejakonstruktsioonides. Soome ja eesti keele kopulatiivset kogejakonstruktsiooni on võrrelnud Minna Jaakola. Ta konstateerib, et ehkki need on sarnased, näitab kogeja käändevaliku võrdlus, et tegemist pole sugulaskeelte ühise konstruktsiooniga, vaid mõlemas keeles liigenduvad konstruktsioonis vorm ja tähendus eri viisil. Eesti keeles jagavad kogeja tähendusvälja allatiiv ja adessiiv, soome keeles jaguneb kogeja käändekasutus vastavalt tähendusele genitiivi, allatiivi ja adessiivi vahel (vt Jaakola 2003).

Seda, et eesti verbigrammatika on analüütilisem kui soome verbigrammatika, näitavad paljud vaegpöördelisest verbist predikaadiga laused. Seda on konstateerinud paljud uurijad. Sõnatuletuse osas tähendab see, et soome keeles kasutatakse rohkem ja julgemalt verbituletisi (Kasik 1999: 36).

Kirjandus

- EKG = Eesti keele grammatika 1993: Eesti keele grammatika I—II (toim. Matti Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael ja Silvi Vare). Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Hakanen, Aimo 2001: Meteorologisten ilmausten syntaksia ja semantiikkaa. — Keele kannul. Pühendusteos Mati Erelti 60. sünnipäevaks (toim. Reet Kasik). 62—79. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.
- Heinsoo, Heinike 1993: Subjektita tarindid vadjä keeles. — *Minor Uralic Languages and their contacts* (toim. Ago Künnap). 43—49. Tartu.
- Ingo, Rune 2000: Suomen kieli vieraan silmin. Vaasan yliopisto. Humanistinen tiedekunta.
- Jaakola, Minna 2003: Kokijarakenteen kontrastointia. — *VIRSU. Viro ja suomi: kohdekielet kontrastissa* (toim. Pirkko Muikku-Werner ja Hannu Remes). 167—177. *Lähivertailuja* 13. Joensuu.
- Kasik, Reet 1999: Ajab segadusse: eesti ja soome keele leksikaalsest erinevusest. — *Lähivertailuja* 10. *Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tampereella* 14. toukokuuta 1988 (toim. Lembit Vaba ja Heikki Hurta). 29—39. *Folia Fennistica & Linguistica*. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 23.
- Mihkla, Karl — Valmis, Aavo 1979: Eesti keele süntaks. Kõrgkoolidele. Valgus, Tallinn.
- Penttilä, Aarni 1957: Suomen kielioppi. WSOY, Porvoo.
- Remes, Hannu 1983: Viron kielioppi. WSOY, Juva.
- Vilkuna, Maria 1996: Suomen lauseopin perusteet. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Edita, Helsinki.

VALIMISKEEL

Reet Kasik

Tartu Ülikool

Vaatlen siinses artiklis mõningaid aspekte sellest, kuidas kajastasid oma riigi parlamendivalimisi 2003. aasta märtsis Eesti ja Soome ajakirjandus. Kasutan analüüsis kriitilise tekstiuurimise meetodit, kus fookuses on tekstitähenduste loomine keeleliste valikutega (vt nt Fairclough 1997). Kriitilise tekstianalüüsi üheks ja kõige olulisemaks aluseks on M. A. K. Halliday funktsionaalne grammatika (Halliday 1994). Funktsionaalsest grammatikast on tekstianalüüsi aluseks võetud põhimõte, et keelekasutus on alati valik paljudest võimalustest ja et keelekasutuses võib näha kolme metafunktsiooni: keel representeerib maailma (tähistusfunktsioon), loob ja kinnistab identiteete ja suhteid (interpersonaalne funktsioon) ning vormistab ja keelendab sõnumit (tekstuaalne funktsioon). Tekstil on siis peale sisutasandi ka suhtlustasand ja keelelise esituse tasand. Need kolm funktsiooni on keelekasutuses ja teksti tõlgendamisel põimunud.

Teksti konstrueerides valib keelekasutaja olemasolevast keelesüsteemist oma eesmärkidele ja hoiakutele vastavad keelendid ja loob niiviisi teatud tähendusega tekstimaailma. Samuti kujundatakse nendesamade tähistustasandi valikutega ka suhtumisi ja identiteete. Ei sõnavara ega grammatiliste vormide valik ei ole juhuslik. Varasemad kriitilised lingvistid rõhutasid eriti valikute ideoloogilist tausta (vt nt Fairclough 1989). Mõningate valikute puhul on ideoloogiline hoiak läbipaistvam, teiste puhul varjatam. See, kas kedagi nimetatakse meedias *vabadusvõitlejaks* või *riigireeturiks*, sõltub loomulikult tekstikirjutaja või ühiskonna suhtumistest ja hoiakutest. Võib-olla ei ole ideoloogiline hoiak nii läbipaistev grammatilise valiku puhul, näiteks väljenditel *Jalakäija jäi auto alla* või *Auto sõitis jalakäijale otsa*, *Neste firma tõstab bensiini hinda* või *Bensiini hind tõuseb*. Tekstiuurija loeb siiski välja, et *Jalakäija jäi auto alla* on sündmuse kirjeldamine pigem autojuhi vaatepunktist, kus esitatakse protsessi osalisena jalakäija, jättes auto(juhi) osaluse protsessis tagaplaanile. Seevastu aga *Auto sõitis jalakäijale otsa* on jalakäija vaatepunkt: siin on protsessi aktiivne osaline auto, jalakäija roll aga jäetud passivseks. Samamoodi võiks näha väljendis *Neste firma tõstab bensiini hinda* tarbija vaatepunkti, keda huvitab “kes seda tegi?”; *bensiini hind tõuseb* on aga pigem kütusemüüja vaatepunkt, sest vaevalt tahetakse ennast hinnatõstjana representeerida.

Kuna keelendite valik teksti konstrueerimisel on seotud teksti tegija vaatepunktiga, siis ei saa funktsionaalse tekstianalüüsi terminites üldse rääkida nn objektiivsest või neutraalsest tekstist, sest ükskõik kui tõetruult kirjutaja ka püüaks tegelikkust edasi anda, näeb ta seda ikkagi ainult ühest punktist paljudest võimalikest, mistõttu iga tekstilise valikuga jääb kõrvale terve hulk muid võimalikke valikuid, mis oleks tekitanud hoopis teistsuguse teksti. Olemasolev tekst esitab alati vaid ühte võimalikest tekstimaailmadest.

Psühholoogidel on tuntud test aspektinägemisest, kus sama joonist võib näha kord vaasina, kord kahe profiilina; või teist joonist kas pikanokalise linnuna või sarvedega loomana. Asja põhiolemus on selles, et olukorra kirjeldajal on valida kahe tähenduse vahel ja mõlemad tähendused on õiged. Ükskõik kumma valiku puhul on kirjeldus sellegipoolest aga poolik, kui nähakse mitmest olemasolevast ainult ühte aspekti. Aspektinägemist keelekasutuses on paljude näidete toel käsitlenud J. Andersson ja M. Furberg (1974). Meediateksti tegija e uudissõnumi kirjutaja on põhimõtteliselt samuti olukorra kirjeldaja, täpsemalt öeldes aga on tegemist olukorra või sündmuse tõlgendamisega, sest asja kirjeldamine mingist teatud vaatepunktist on paratamatult tõlgendus (vt Kasik 2003).

Nii Eestis kui Soomes toimusid märtsis 2003 parlamendivalimised. Eesti parlamendi Riigikogu valimised olid 3. märtsil. Keskerakond sai 25,8 % häältest ja 28 kohta 101-liikmelises Riigikogus, Res Publica 24,6 % ja samuti 28 kohta, Reformierakond 17,7 % ja 19 kohta, Rahvaliit 13 % ja 13 kohta. Ajalehes Postimees olid valimistejärgsel päeval näiteks järgmised pealkirjad:

Keskerakond sai kõige rohkem hääli
Res Publica üllatusvõit
Valitsusliit lõhki: Reformierakond võitis, Keskerakond kaotas
Rahvaliidu võit oli Reiljani silmis ootuspärane

Võitjatena on seega esitatud Res Publica, Reformierakond, Rahvaliit, polnud aga ühtegi pealkirja, mis oleks rääkinud Keskerakonna võidust, Keskerakond üksnes "sai kõige rohkem hääli". Väljendid *sai kõige rohkem hääli* ja *võitis* ei ole funktsionaalselt sama kaaluga. Esimene kirjaldab passiivse osalise neutraalset seisundit, teine aktiivse tegija aktiivset saavutust. Võitmine on tegevus, saamine ei ole.

Ka Eesti valimiste järgne Helsingin Sanomat tõstis esile tundmatusest tõusnud uue partei Res Publica võitu. Postimehe esilehekülje suurimad pealkirjad kahel valimisjärgsel päeval viitavad üksi Res Publicale ja selle esimehele Juhan Partsile:

Res Publica pakub kõnelusi neljale parteile (3.3.)
Parts otsib võimutuge Kallaselt (4.3.)

16. märtsil toimusid Soome parlamendi Eduskunta valimised. Keskusta sai 24,7 % häältest ja 55 kohta parlamendis, SDP sai 24,5 % ja 53 kohta, Kokoomus 18,5 % ja 40 kohta. Järgmisel päeval tegi Postimees kokkuvõtte naaberriigi valimistest ühemõttelise pealkirja all "Soome parlamendivalimised võitis kauaaegne opositsioon". Soome enda juhtiv päevaleht Helsingin Sanomat on valinud 17. märtsil esilehekülje põhipealkirjadeks "Sekä SDP että Keskusta voittivat" ja "Pääministerin paikasta tuli tiukka kisa".

Parlamendivalimistel on üldiselt kaks kesket tulemust: häälte hulk ja parlamendikohtade hulk: võib siis piltlikult öeldes vaadata profiili või vaasi. Nii Eestis kui Soomes sai kõige rohkem hääli keskpartei, Soomes sai Keskusta ka kõige rohkem parlamendikohti, Eestis said Keskerakond ja Res Publica ühepalju kohti. Seega läksid mõlemad olulisimad võidud Soomes keskparteile ja poleks nagu mingit võimalust kedagi teist valimiste võitjaks nimetada. Eesti valimistel läksid need võidud erinevatele parteidele ja oli tõepoolest võrdselt võimalik tõsta nende seast võitjaks ükskõik kumb — kas kõige rohkem hääli saanud Keskerakond või kõige rohkem parlamendikohti saanud Keskerakond ja Res Publica mõlemad.

Helsingin Sanomat on aga valinud olukorra kirjeldamiseks hoopis kolmanda vaatepunkti: võrdluse eelmiste valimistega. Selle järgi said mõlemad suurimas pealkirjas nimetatud parteid rohkem hääli ja ka rohkem parlamendikohti kui eelmistel valimistel. Tagaplaanile on jäetud parteide omavaheline võrdlus, kus mõlema keskse tunnuse järgi oleks pidanud tunnustama keskpartei võitu. Teine pealkiri viitab peaministri ametikohale, aga ilma erakondi nimetamata. Järgmise päeva, 18. märtsi põhipealkirjade fookuses on üksnes sotsiaaldemokraadid:

SDP: marssijärjestyksen määrää nyt keskusta
Demarit söivät Helsingin kokoomusalueita

Samasugust pilti kujundavad valimisjärgsed pealkirjad vaatlusaluste lehtede siselehekülgedel. Eesti lehtede pealkirjades tõstetakse siingi esileheküljega sarnaselt esile eeskätt Res Publicat ja Rahvaliitu. Samuti on valimisringkondadest eri pealkirjad saanud need, kus võitsid Res Publica või Rahvaliit:

Res Publical enim isikumandaate
Tuntud kultuuritegelased tõid Res Publicale suure hääletasaagi
Tartus sai kõige rohkem hääli Res Publica
Tartu- ja Jõgevamaal võitis Rahvaliit
Rahvaliidu juht näeb Tartumaal veel võimalikku häältevaru

Huvitav on, et samasugune aspekt paistab üsna selgelt vastu ka Soome parlamendivalimiste kajastamisel oma maa suurimas lehes. Kuigi Keskusta võitis mõlemas aspektis (nii häälte kui kohtade arvult), ei ole kahe järgmise päeva Helsingin Sanomates ühtki pealkirja, kus seda võitu oleks esile tõstetud. Räägitakse hoopis rohkem sotsiaaldemokraatidest; kohalikest valimisringkondadest tõstetakse pealkirjas esile neid, kus on põhjust rääkida mõnest teisest erakonnast:

Demarit vaalivoittoon Helsingissä
Demarit Uudenmaan suurimmaksi
Demarit söivät Helsingin kokoomusalueita
Kokoomus romahti ydinalueilla

Valimisjärgse päeva ainuke keskparteid esile tõstev pealkiri on “Keskusta valloitti kolmossijan”, ja see on Uusimaa valimistulemusi kirjeldaval leheküljel. Keskusta edu üleriigilistel valimistel tõdetakse alles ülejärgmisel päeval ja siis ka mitte esilehel, vaid siselehekülgedel ja sealgi mitte suure pealkirjana, vaid alapealkirjana:

Keskusta teki historiansa parhaan eduskuntavaalituloksen

Teine siselehe alapealkiri on sõnastatud ebaselgelt, nii et ei ole otsest viidet sellele, kas Keskusta tahab nn võitjate valitsusse pääseda väljastpoolt või kuulub ise nende hulka. Ka see pealkiri tõstab esile, et võitjaid oli rohkem kui üks:

Keskusta tähtää voittajien hallitukseen

Teised keskparteid nimetavad pealkirjad siselehekülgedel on pigem mööndustega:

Keskusta eteni vahvimmin **syrjäseuduilla**
Keskustan **vaalitullos ennakoi** maaseudun tukien lisääntymistä

Võib tähele panna, et viimases pealkirjas pole viidatud Keskusta valimisvõidule, vaid on nimetatud seda valimistulemuseks ja paigutatud lause teemaosasse, mitte väiteosasse (reemasse).

Kui analüüsida valimistulemusi kajastavate lugude tekstimoodustust, siis näeb ka siin Eesti ja Soome ajakirjanduse üsna sarnaseid hoiakuid parteide kirjeldamisel.

Eesti ajalehtedest on kerge märgata, et kui artiklis nimetatakse Keskerakonda, siis pigem ikka mingi mööndusega. Järgmistes näidetes võib esimese kahe lause puhul tõdeda, et Keskerakonna valimisedu pole esile tõstetud iseseisva lausega, vaid on sisestatud pealause teemaosasse kõrvallause või lauselühendina. Esimeses lauses on pealegi kasutatud möönduskõrvallauset, mille tähenduseks on kirjeldada pealause tegevuse toimumise takistusi, millest hoolimata pealause tegevus siiski toimub (EKG 1993: 308). Teises lauses on Keskerakonna ja Res Publica võrdlusena esitatud jällegi Res Publica seisukohast edukam Riigikogu kohtade arv, mitte valimistel saadud häälte hulk. Teistes näitelausetes kasutatakse pigem kaotajaga kui võitjaga seostuvat leksikat (*lootma, pettuma, lohutama*).

Ehkki keskerakonna liider Edgar Savisaar peab valimiste võitjaks oma parteid...

..ütles keskerakonnaga täpselt ühepalju, 28 Riigikogu kohta saanud Res Publica esimees Juhan Parts...

Res Publica edu aluseks oli...

Valijate hääli tuli keskerakonnale **aga** kokku üle 3800 võrra enam kui Res Publicale. **Seetõttu loodab** keskerakonna esimees Edgar Savisaar, et president Arnold Rüütel teeb just temale...

Savisaar... **pidi pettuma**, sest tulemus jäi täpselt samaks.

Kogenud poliitik saab end **lohutada** asjaoluga...

Soome valimiste analüüsides võtsin vaatluse alla Suomen Kuvalehti artikli “Kaksoisvoitto”, mis ilmus 21. märtsi numbris. Nagu vahetult valimiste järel, jäetakse ka siin pealkirjas tähelepanuta Keskusta võit kahes kategoorias — nii häälte kui kohtade arvult — ja tõdetakse mõlema partei võitu, kuigi kaksikvõit oli see ainult kummalgi parteil eraldi eelmiste valimistega võrreldes. Seda “kolmandat” vaatepunkti rõhutatakse ka artiklitekstis:

Sateenkaarihallituksen aika päättyi tulokseen, jollaista Suomessa ei ole koettu sotien jälkeen: sekä pääministeripuolue että suurin oppositiopuolue voittivat.

Tekstilausete analüüs annab üsna sarnase pildi Eesti ajalehete valimisjärgsete tekstidega. Keskparteist räägitakse siingi vähendavate mööndustega: kui pealauses on öeldud midagi positiivset, siis on sellele lisatud mingi vähendav rõhumäärsõna (*vain, kyllä*) ja lause teise poolega (*mutta, eli järel*) on lisatud midagi, mis selle positiivse alla kisub:

Keskusta eteni **vain** runsaat kaksi prosenttiyksikköä, **eli** Jätteenmäen kausi **ei alkanut** sellaisella murskavoitolla mihin ....

Ääniä tuli **kyllä** ennätysmäärä, **mutta** lähtötasokin oli korkea.

See mis öeldakse aga SDP ja Kokoomuse kohta, on struktuurilt vastupidine: lause esimese poolega mööndakse kaotust, kuid lause teise poolega keeratakse see võiduks, lisatakse midagi positiivset: (*mutta silti*). Ja ka siis, kui mööndakse Keskusta võitu, ei rõhutata mitte seda, et ta võitis, vaid seda, kui vähe ta võitis.

Sosiaalidemokraatit **menettivät täpärästi** suurimman puolueen aseman, **mutta lisäsivät silti** kannatustaan...

Kokoomus jäi kauas kahden suuren taakse, **mutta ylsi silti** ...

Keskusta voitti lopulta Sdp:n **vain** runsaalla 6000 äänellä ...

Siinne vaade valimisjärgsetele kirjutistele ei ole muidugi kuigi täielik teksti-analüüs, olen toonud vaid näiteid sõnastusvalikutest ja ei ole järjekindlalt läbi analüüsinud kõiki lehti ja kõiki kirjutisi. Siiski torkab üsna selgelt silma teatud vastuolu: Keskpartei kui nn lihtrahvapartei mainega erakond on nii Eestis kui ka Soomes edukas. Aga ükskõik kui professionaalne, neutraalne ja objektiivne ajakirjandus püüab olla, on üsna pinnalise tekstianalüüsiga võimalik osutada, et ei Eesti Keskerakond ega Soome Keskusta ei ole ajakirjandust tegeva ühiskonnagrupi oma partei. Ja ehkki ajalehe asi ei ole välja ütelda, kas neile meeldib või ei meeldi see, millest nad kirjutavad, tuleb see tekstianalüüsiga siiski välja. Teksti lähilugemine osutab, et keeleliste valikutega on võimalik hoiakule teadlikumalt või ebateadlikumalt viidata, ilma et formaalselt saaks väljaandeid erapoolikuses süüdistada.

Ei ole olemas objektiivset, neutraalset teksti. Iga tekst koosneb valikutest ja kuna igasugune valik näitab mingisugust hoiakut või suhtumist igal juhul, siis ei ole funktsionaalse tekstianalüüsi vaatepunktist õieti võimalik rääkida meediauudiste objektiivsusest. Interpersonaalsete suhete ja tähenduste tasand on analüüsitav igasuguses tekstis.

Kirjandus

- Andersson, Jan — Furberg, Mats 1974: Kieli ja vaikuttaminen: argumentoinnin semantiikka. Otava, Helsinki.
- EKG = Eesti keele grammatika 1993: Eesti keele grammatika II. Süntaks (toim. Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael ja Silvi Vare). Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Fairclough, Norman 1989: Language and power. Longman, London.
- 1997: Miten media puhuu. Vastapaino, Tampere.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood 1994: An introduction to functional grammar. Arnold, London.
- Kasik, Reet 2003: Uudiste hoiakud. — Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte (toim. Reet Kasik). 44—60. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26.

VIRON MURTEIDEN JA PAIKANNIMIEN OPPIKIRJA

Harri Mantila
Oulun yliopisto

Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg:
Eesti murded ja kohanimed. Tallinn 2002. ISBN 9985-79-010-3.

Virossa on ilmestynyt ensimmäinen murteita ja paikannimiä käsittelevä oppikirja. Sen kirjoittajat ovat Tarton yliopiston ja Eesti Keele Instituudin tutkijoita. Teoksessa esitellään murteentutkimuksen teoriaa, murteiden päätuntemerkkejä ja muuttumista. Myös murteiden sanastoa ja syntaksia esitellään, mikä on syytä mainita erikseen siksi, että näitä aloja on tutkimuksessa käsitelty vähän. Kirja on suunnattu erityisesti yliopisto-opiskelijoille. Teksti etenee oppikirjamaisesti ilman tarkkoja lähdeviitteitä, mutta toisaalta lukijalle esitellään jokaisen pääluvun jälkeen paitsi käytetty kirjallisuus myös runsaasti syventävää lukemista. Murteita käsittelevästä osuudesta vastaavat Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit ja Jüri Viikberg ja paikannimiä esittelevästä osuudesta Peeter Päll.

1. Dialektologian periaatteet ja tutkimuskohde

Teoksen ensimmäinen pääluku jakautuu kolmia dialektologian periaatteiden ja tutkimuskohteen esittelyyn, viron murteiden tutkimushistoriaan ja viron murteiden jaotukseen. Aluksi määritellään sellaiset pääkäsitteet kuin kieli, murre ja paikallismurre. Koko 1900-luvun virolainen — kuten suomalainenkin — dialektologia on käytännössä ollut yleensä murremaantiedettä ja historiallis-vertailevaa murteen-tutkimusta yhdistävää. Uranuurtaja Virossa on ollut Andrus Saareste, joka on julkaissut viron murrekartastoja 1938, 1941 ja 1955. Hän edusti synkronista murremaantiedettä, jonka keskeisenä tavoitteena on kartoittaa eri murrepiirteiden isoglossit ja määrittää murrealueiden rajat.

Murremaantiede esitellään teoksessa perusteellisesti. Aineistojen keruutavat, informanttien valintaperusteet, transkriptio ja tulosten esittämisen tekniikka kuvataan tarkasti. Perinteisten lähestymistapojen ja erityyppisten murrekarttojen esittelyn jälkeen tulevat esiin dialektologian uudemmat suuntaukset, joista esitellään dialektometria, strukturalistinen ja generatiivinen dialektologia sekä sosiolingvis-

tiikka. Virossa on 1980-luvun lopusta lähtien tutkittu kansanmurteiden muuttumista ja tasoittumista samoihin ulkomaisiin lähteisiin nojautuen kuin Suomessakin; keskeisinä auktoriteetteina mainitaan William Labov ja Peter Trudgill.

Viron murteiden tutkimushistorian voidaan katsoa alkaneen jo ensimmäisistä kirjaviron muistomerkeistä, jotka oikeastaan olivat murretekstejä nykynäkökulmasta katsottuna. Ensimmäiset juuri murteita kuvaavat luvut sisältyvät Anton Thor Hellen teokseen Kurtzgefazste Anweisung zur Estnischen Sprache (1732) ja August Wilhelm Hupelin kirjaan Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte (1780). Viron dialektologia siis alkaa samoihin aikoihin kuin Suomenkin. Meillä nimittäin ensimmäiset murrejaotukset ovat Bartholdus Vhaelin kieliepissa (1733) ja Erik Lencqvistin Åbo Tidningarissa 1777 julkaistussa artikkelissa (Paunonen 1991: 75).

Systemaattisemmaksi viron murteiden tutkimus kehittyi jo 1800-luvulla. Tuon ajan tutkijoina mainitaan esimerkiksi Johann Heinrich Rosenplänter, Ferdinand Johann Wiedemann, Jakob Hurt ja Mihkel Veske. 1900-luvun alussa Viron dialektologia sai vaikutteita ja metodista apua myös suomalaisilta tutkijoilta, joista mainitaan Heikki Ojansuu ja erityisesti Lauri Kettunen, jonka teos Viron kielen äännehistorian pääpiirteet (1917) viitoitti monen vuosikymmenen ajan Viron historiallista murteentutkimusta.

Omaksi suuntaukseksi murteentutkimus kehittyi 1920-luvulla, ja sotienvälisenä aikana se nousi yhdeksi Viron kielitieteen keskeisistä aloista. Järjestelmällinen murteiden keruutyö aloitettiin Emakeele Seltsin perustamisen jälkeen. Työtä varten muodostettiin toimikunta, jonka johtoon valittiin Andrus Saareste. Kentälle lähetettiin stipendiaatteja kokoamaan sekä äänneopillista ainesta että murretekstejä. Ensimmäisiä stipendiaatteja olivat muiden muassa myöhemmin tunnetuiksi tutkijoiksi tulleet Paul Ariste, Arnold Kask ja Mihkel Toomse. Murteentutkimuksen ja aineistojen keruun kehittyminen näkyy Virossa kulkeneen pitkälti samoja latuja kuin Suomessakin.

Toisen maailmansodan jälkeen useat nimekkäät dialektologit pakenivat ulkomaille. Tutkimuksen keskus siirtyi Tartosta Tallinnaan, jonne perustettiin Keele ja Kirjanduse Instituut (KKI). Sen tehtäväksi tuli erityisesti aineistojen kokoaminen ja julkaiseminen. Suurkerääjänä mainitaan eteläviron murteiden tutkija Hella

Keem, joka on kerännyt peräti 229 000 sanalippua ja kirjannut 3930 sivua murretekstejä. Murteentutkimus on jatkunut myös Emakeele Seltsissä, jonka vuosikirjoissa on julkaistu tutkimuksia erilaisista murreilmiöistä. Tarton yliopiston lisäksi murteita alettiin sodan jälkeen tutkia myös Tallinnan pedagogisessa yliopistossa. Tartossa johtavia tutkijoita ovat olleet Huno Rätsep, Paul Alvre ja Tiit-Rein Viitso, Tallinnassa murteita ovat opettaneet ja tutkineet esimerkiksi Aili Univere, Astrid Villup, Mart Mäger, Eevi Ross ja nyttemmin Jüri Viikberg.

Viron murteiden jaotus on vaihdellut eri tutkijoiden ja lähestymistapojen mukaan. Kirjassa esitellään havainnollisin kartoin tai diagrammein Kettusen, Saaresten, Kaskin ja Eesti murrete sõnaraamatun (1994) murrejaotukset. Näiden välillä ei kuitenkaan näytä olevan kovin suuria eroja. Puheena olevassa teoksessa murteet on jaoteltu pohjois- ja etelämurteisiin. Pohjoismurteet jaetaan sydänalueen murteisiin ja Koillis-Viron rantamurteeseen, jossa edelleen on kaksi alaryhmää. Sydänalueen murteita ovat lännestä lukien saarten murre, länsi-, keski- ja itämurre. Eteläviron alaryhmiä taas ovat Mulgin, Tarton ja Võrun murre. Nämä kaikki esiintyvät hiukan eri tavoin määriteltynä myös aiemmissa jaotuksissa. Kaiken kaikkiaan kirjasta saa kuvan, jonka mukaan murrealueen luonnetta on pohdittu Virossa perusteellisemmin kuin meillä, jossa kettuslainen kaanon on pitänyt pintansa vuosikymmenestä toiseen. Paunosen vuonna 1991 esittämä uusi päämurrealueiden kolmijako on saanut vähän huomiota.

2. Viron murteiden keskeisimmät piirteet

Viron murteet ovat kehittyneet vähintään kahdesta itämerensuomalaisesta heimomurteesta. Murteiden eriytymisen ensimmäinen vaihe on ollut pohjois- ja eteläviron murteen muotoutuminen. Tarkemmin jakautumisen historiaa voidaan seurata 1200-luvulta lähtien, jolta ajalta on tiedossa maan hallinnollinen jako. Se on vaikuttanut merkittävästi murrealueiden muotoutumiseen. Myöhemmin sodat, nälänhätä ja kielialueen pirstoutuminen eri valtioiden alueiksi ovat muokanneet murteiden kehitystä.

Monet keskeiset murrepiirteet, kuten loppu- ja sisäheitto sekä analogiset *demonikko* ja *si-imperfekti* ovat syntyneet 1200—1500-luvuilla saksan kontaktin motivoimina. Rätsepin mukaan nämä muutokset syntyivät etelässä ja levisivät

myöhemmin pohjoiseen ja luoteeseen. Saksalaisvaikutus tuli moisioden kautta näkyviin myös siten, että talonpoikien liikkumavapautta rajoitettiin vakavasti aina 1800-luvun loppupuolelle saakka, mikä tietysti johti kielelliseen eristäytymiseen ja sitä kautta yhä pienempien murrealueiden syntyyn.

Teoksessa esitellään diagrammien avulla Viitson (1985) ja Rätsepin (1989) näkemykset eri murteiden synnystä. Hallintorajoja aina 1200-luvulta 1800-luvulle esitellään kartoin, ja niiden jälkeen esitetään Saaresten kartat, jotka osoittavat murrealueiden historiallisen muotoutumisen suhteessa erilaisiin hallinnollisiin jakoihin. Viron murteiden ja murrealueiden syntyyn ovat vaikuttaneet oleellisesti erilaiset syyt kuin suomen murteiden muotoutumiseen. Meillä murteiden ja murrealueiden historia on ennen muuta asutuksen vähittäisen vakiintumisen ja leviämisen historiaa, vaikka toki vanhoilla hallintorajoillakin on keskeinen osa.

Murteiden muuttuminen ja tasoittuminen on Virossa alkanut vähän aiemmin kuin Suomessa. Nimittäin 1800-luvun loppupuolelta lähtien kirjallinen kulttuuri on vallannut alaa ja on syntynyt yhteisvirolainen identiteetti, joka on vähentänyt paikallisidentiteettiä ilmentävien murteiden sosiaalista merkitystä. Julkinen elämä alkoi olla jo 1920-luvulla hyvin sidoksissa normitettuun yleiskieleen. Teoksen tekijät arvelevatkin, että viimeiset niin kutsuttua ”puhdasta murretta” puhuvat ovat syntyneet 1920-luvulla. Suomessa murteiden katoamisesta on ollut tapana puhua laajemmin vasta sodan jälkeen, vaikka tietysti yleinen oppivelvollisuus ja kirjallisen kulttuurin leviäminen vaikuttivat murteisiin jo 1920- ja 1930-luvullakin. Ymmärtääkseni murteiden asema on kuitenkin meillä edelleen vahvempi kuin Virossa.

Murteiden ja murrealueiden muotoutumisen historiallisen katsauksen jälkeen kirjassa esitellään päämurteiden väliset erot. Vahvin isoglossi kielialueen sisällä kulkee pohjois- ja eteläviron välillä. Näitä kahta päämurretta erottavat toisistaan kymmenet fonologiset ja morfologiset piirteet. Lisäksi sanavarastossa on huomattavia eroja. Eino Koposen laskelmien mukaan etelävirossa esiintyy yli 19 000 sellaista sanaa, joita ei tunneta pohjoisessa. Vaikka nykyinen kirjakieli pohjautuu pääosin pohjoisviron murteisiin (nk. Tallinnan kieli), ovat monet sen keskeiset ja esimerkiksi suomesta erottavat piirteet yhteisiä myös eteläviron kanssa. Näitä ovat

kolme kestoastetta, *õ*-äänne ja *ga*-päätteinen komitatiivi. Lisäksi useat viron kirja-kielen luonteenomaiset piirteet, kuten jo edelläkin mainitut *de*-monikko ja *si*-imperfekti, ovat historiallisesti etelästä lähteneitä innovaatioita.

Mielenkiintoinen suomalaisesta näkökulmasta on siirtymäalueita ja murreliittoja käsittelevä luku. Siinä tarkastellaan rajamurteiden variaatiota ja esitetään havainnollisia karttoja esimerkiksi joidenkin eteläisten piirteiden isoglosseista. Monet tyypilliset eteläisyydet esiintyvät lopulta syvällä pohjoisessa. Mielenkiintoinen on murreliiton käsite, jolla tarkoitetaan useita eri murreryhmiä, jotka kyllä eroavat selvästi toisistaan mutta joilla on kuitenkin historiallisista ja maantieteellisistä syistä useita yhteisiäkin piirteitä. Ajatus on siis sama kuin tunnetummassa käsitteessä kieliliitto. Suomalaisessa dialektologiassa ei murreliittoja ole juuri käsitelty.

Äänne- ja muoto-opillisten piirteiden esittelyn jälkeen omistetaan yksi luku sanastolle, ja yllättävästi sanastopiirteiden levikin mukaan tarkasteltuna murrerajat sijoittuvat toisin, kuin edellä on kuvattu. Tämä johtuu tekijöiden mukaan osaksi siitä, että murreosan tutkimuksessa menetelmät ovat olleet toiset kuin fonologisten ja morfologisten piirteiden tutkimuksessa ja että sanasto heijastelee erilaisia historiallisia ja yhteiskunnallisia prosesseja kuin äänne- ja muoto-oppi. Pääero sanastopiireissäkin kulkee kuitenkin pohjois- ja eteläviron välillä. On mielenkiintoista, että monissa sanastoseikoissa eteläviro on lähempänä suomea kuin pohjoisviro, esimerkiksi etelävirossa tunnetaan sanat *veli*, *mõrsja* ja *susi* (suomen *veli*, *morsian* ja *susi*), kun taas pohjoisviron vastaavat sanat kuuluvat *vend*, *pruut* ja *hunt*.

Sanaston jälkeen tarkastellaan lyhyesti murteiden syntaksia. Tämä on tutkimuksessa kaikkein vähimmälle jäänyt alue. Tämä piirre näkyy olevan yhteinen Suomen ja Viron dialektologiassa. Luvussa esitellään muutamia puhesyntaksin erityispiirteitä, kuten korjauksia, referaatin esittämistä ja pitkiä rinnastuskonjunktioilla ja-muodostettuja ketjuja. Eri murteiden morfosyntaktisia piirteitä esitellään myös hyvin lyhyesti. Vaikka puheena oleva luku jääkin lyhyeksi, se on kuitenkin tärkeä, koska se täydentää muuten vajavaiseksi jäävää kuvaa puhutun kielen variaation luonteesta. Joka tapauksessa se menee pitemmälle kuin suomen murteita esittelevät yleisteokset (esim. Rapola 1947; Lehikoinen 1995), joissa ei syntaksia ole tähän mennessä juuri lainkaan kuvattu.

Tuore näkökulma teoksessa on murteen ja yleiskielen suhdetta kuvaava luku. Ovathan yleiskielenkin piirteet melkein kaikki myös murrepiirteitä. Esimerkiksi partisiipin tunnus *nd* on tässä luettu murrepiirteeksi ja *nud* ei, koska jälkimmäinen on otettu standardikieleen. Molemmat kuitenkin kuuluvat jo murteisiin. Eniten kirjakielen kanssa yhteisiä piirteitä eli 58,7 % on pohjoismurteisiin kuuluvalla sydänalueen keskimurteella. Kauimpana nykyisestä kirjavirosta on odotetusti eteläviro, jonka piirteistä vain 18,7 % tunnetaan kirjavirossa. Luvussa käsitellään myös murteen käyttöä kaunokirjallisuudessa.

Eesti murded ja kohanimed etenee hierarkkisesti siten, että viron murteiden pääpiirteiden jälkeen siirrytään tarkastelemaan yksityiskohtaisemmin kaikkien kymmenen alaryhmän äänne- ja muoto-opillisia erityispiirteitä. Ratkaisu on onnistunut siinä mielessä, että jo pääpiirteiden esittelyn jälkeen lukijalla on hyvä yleiskuva Viron murremaisemasta, ja tässä vaiheessa lukija voi itse valita, käykö lukemaan murteittaisia piirrelueteloita. Myös pedagogisesti ratkaisu on toimiva. Piirrelueteloiden jälkeen on vielä jokaisesta kymmenestä murreryhmästä Jüri Viikbergin valitsevat tekstinäytteet.

3. Paikannimet

Kirjan toinen osa käsittelee paikannimiä. Se jakautuu edelleen kahteen päälukuun. Ensimmäisessä kerrotaan Viron paikannimien järjestelmästä yleensä, nimistön tutkimuksesta ja ainesten keräämisestä sekä nimistön muuttumisesta. Tutkimus jaetaan diakroniseen ja synkroniseen. Ensin mainittu viittaa nimien alkuperän, muuttumisen ja katoamisen tutkimukseen. Mielenkiintoisia ovat Viron nimimaisemassa suomalaiselta kannalta esimerkiksi tapaukset, joissa moisio on antanut uuden nimen kylälle. Myös neuvosto aika muutti paikannimistöä. Synkronisen tutkimuksen kohteeksi esitetään nimistön rakenne, nimijärjestelmät ja erilaisten nimityyppien levikki. Tämän suunnan pääedustajaksi nimetään koko itämerensuomen näkökulmasta Eero Kiviniemi, jonka teos Perustietoa paikannimistä (1990) on päässyt myös lähdeluetteloon.

Paikannimistön kerääminen aloitettiin Virossa 1800-luvun lopussa. Systemaattisemmaksi keruutyö tuli 1920-luvulla, jolloin Emakeele Selts lähetti stipendiaatteja keruutyöhön eri puolille Viroa. Kokoelmat ovatkin nykyään hyvin laajat, ja Eesti

Keele Instituudin arkisto käsittää 600 000 nimilippua. Tämän lisäksi Viron paikannimiä on tallennettuna myös Helsingissä Kotuksessa ja Upsalan paikannimiarkistossa. Kokoelmat ovat varsin kattavia, mutta yllättävästi vähemmälle keruulle ovat jääneet suurten kaupunkien eli Tarton ja Tallinnan ympäristöt.

Tutkimuksen historia alkaa A. W. Hupelin teoksesta *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland (1774—1882)*, jossa on muiden muassa esitetty moisioiden saksankielisten nimien vironkielisiä vastineita sekä pohdittu nimien alkuperää. Vakavampi paikannimistön tutkimus kehittyi myöhemmin yhdessä historiallis-vertailevan kielentutkimuksen kanssa. 1800-luvun ansioituneimpia tutkijoita olivat Mihkel Veske ja Jakob Hurt. 1900-luvun alussa myös suomalaiset Heikki Ojansuu ja Lauri Kettunen tutkivat virolaisia paikannimiä. Viron paikannimitutkimuksen suurin hahmo on kuitenkin Valdek Pall, joka pani alulle alueellisten paikannimitutkimusten sarjan. Hänen mukaansa tutkimuksessa päästiin eteenpäin vain, jos ensin oli olemassa eri alueilta kattavat paikannimimonografiat. Itse hän julkaisi laajan kaksiosaisen teoksen *Põhja-Tartumaa kohanimed (1969—1977)*, josta tuli tutkimuksen suunnannäyttävä.

Toisen osan toinen pääluke on omistettu paikannimien kielelliselle rakenteelle. Ensin käsitellään paikannimien normittamista. Muunkielisistä esitellään ruotsin-, latvian- ja venäjänkielisiä nimiä. Paikannimien määrite- ja perusosien jaottelua esitellään sekä diakronisesta että synkronisesta näkökulmasta. Tyypillisiä paikannimen johtimia ovat Virossa esimerkiksi *la (Atla, Kandla)*, *ste (Hammaste, Ibaste)* ja *se* ja *si (Rebase, Tigase, Tamsi)*, jotka pohjautuvat ne-loppuisten sanojen vartaloon. Lopuksi esitellään paikannimien rakennetyyppejä havainnollisten karttojen avulla.

4. Lopuksi

Eesti murded ja kohanimed on yhtä aikaa tiivis ja kattava. Se tarjoaa monipuolisen esityksen Viron dialektologian ja paikannimistön historiasta, tutkimusmenetelmistä, aineistoista ja keskeisistä tuloksista. Tärkein aines on esitetty havainnollisessa ja tiiviissä muodossa, ja tämän lisäksi lukijaa opastetaan uusien lähteiden äärelle. Kirjan rakenne on pedagogisesti toimiva. Esimerkiksi murteista hahmotellaan ensin suuret linjat ja yleispiirteet, minkä jälkeen siirrytään yksityis-

kohtaisempaan tarkasteluun ja yksittäisten murrepiirteiden luetteloihin. Teos on myös hyvin moderni. Se sisältää asioita tuoreesta näkökulmasta katsovia lukuja, jollaisina pidän erityisesti murteen ja kirjakielen suhdetta ja murteen kauno-kirjallista käyttöä koskevia osuuksia.

Suomalaiselle lukijalle Eesti murded ja kohanimed tarjoaa yleiskatsauksen naapurimaan ja sukulaiskielen dialektologiaan ja onomastiikkaan. Monet piirteet ovat yhteisiä, mutta erojakin on. Kaiken kaikkiaan teoksesta piirtyy kuva keskusteluvammasta tutkimusilmapiiristä kuin mihin Suomessa on totuttu. Oppikirja tulee varmaan kulumaan paitsi monien virolaisten opiskelijoiden myös suomalaisten vironharrastajien käsissä. Suomalaiset voivat tästä teoksesta ottaa myös oppia: vastaavanlaista kirjaa tarvittaisiin kipeästi meilläkin. Rapolan Johdatus Suomen murteisiin on jo vanhentunut, ja Lehikoisenkin sinänsä vielä tuore ja hyvä katsaus Suomea ennen ja nyt sisältää paljon muutakin kuin murteiden esittelyä.

Lähteet

Kiviniemi, Eero 1990: Perustietoa paikannimistä. SKS, Helsinki.

Lehikoinen, Laila 1995: Suomea ennen ja nyt. Suomen kielen kehitys ja vaihtelu. Finn Lectura, Helsinki.

Paunonen, Heikki 1991: Till en ny indelning av de finska dialekterna. — Fenno-Ugrica Suecana 10. Tidskrift för finsk-ugrisk forskning I Sverige, nr 10. 75—95.

Rapola, Martti 1947: Johdatus suomen murteisiin. Tietolipas 4. SKS, Helsinki.

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

KAKSI VUOSIKYMMENTÄ KONTRASTIIVISIA SEMINAAREJA

Hannu Remes
Joensuun yliopisto

1.

Ensimmäinen suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari järjestettiin virheanalyysiseminaarin nimellä kaksikymmentä vuotta sitten, 18. ja 19. toukokuuta 1983 Saarijärvellä Summassaassa. Näin alkoi perinne, jota keväällä 2003 jatkettiin Oulussa. Tarkastelen esityksessäni tämän perinteen syntyhistoriaa ja vaiheita suomalaisen alkuajoista lähtien mukana olleen näkökulmasta.

Suomalais-virolaisen kielitieteellisen tutkimushankkeen valmistelu oli aloitettu jo keväällä 1982, mutta taustalla olivat ne epäviralliset keskustelut, joita oli käyty Turussa viidennen kansainvälisen fennougristikongressin yhteydessä vuonna 1980 ja joissa yhteistyötä oli kaavailtu erityisesti syntaksin tutkijoiden välille (Yli-Vakkuri — Remes 1983: 3). Aloite oli peräisin Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksesta, jonka edustajat Valma Yli-Vakkuri ja Heikki Paunonen lähettivät maaliskuussa 1982 kiertokirjeen ja tiedustelivat halukkuutta osallistua hankkeen suunnitteluseminaariin. Kirjeen mukaan suomen ja viron lauseopillisen tutkimusprojektin ”**tieteellisenä** päämääränä on uusien näkökulmien avaaminen suomen ja viron syntaksin tutkimukseen ja **käytännöllisenä** päämääränä toisaalta suomalaisten vironopiskelijoiden ja -opettajien, toisaalta virolaisten suomenopiskelijoiden ja opettajien vaikeuksien kartoittaminen ja helpottaminen mahdollisuuksien mukaan”.

Suomen ja viron välisen kontrastiivisen kielentutkimuksen suunnitteluseminaari järjestettiin Helsingin yliopiston eläintieteellisellä tutkimusasemalla Tvärminnessä huhtikuussa 1982. Kaksipäiväiseen seminaariin osallistui suomalaisia tutkijoita ja Suomessa toimivia viron kielen lehtoreita. Tutkimussuunnan teoreettisia lähtökohtia esittelivät Kari Sajavaara puhumalla **Kontrastiivisen kielentutkimuksen menetelmistä** ja Raija Markkanen, jonka aiheena oli **Kieliopillinen kontrastiivinen analyysi**. Virolaisista osallistujista esitelmän pitivät Ellen Uuspöld, Paul Kokla ja Haldur Õim.

Seminaarikeskustelussa kävi ilmeiseksi, että syntaksiin rajoittuva näkökulma oli syytä laajentaa koskemaan koko kielioppia. Samoin todettiin, että tutkimuksessa olisi erotettava kaksi osakokonaisuutta: 1) suomen ja viron rakenteellinen vertailu ja 2) oppimisvaikeuksiin liittyvä virheanalyysi. Toimintamuodoiksi kaavailtiin muun muassa pari- tai pienryhmätyöskentelyä, jossa suomalainen ja virolainen osapuoli paneutuisivat yhteistyössä, kumpikin oman kielensä lähtökohdista samaan kieliopin lohkoon, opinnäytetöiden teettämistä, virheaineiston keruuta sekä tietysti yhteisten seminaarien järjestämistä ainakin osin teemaseminaareina vuorovuosina Suomessa ja Virossa.

Suunnitteluseminaarin evästysten pohjalta Valma Yli-Vakkuri, joka oli koko kontrastiivisen tutkimushankkeen primus motor ja alkuaikoina sen vastuullinen johtaja, sekä Heikki Paunonen kävivät pariin otteeseen Virossa neuvottelemassa tallinnalaisten ja tarttolaisten kielentutkijoiden kanssa. Seminaarin ja neuvotte- lujen yhtenä tuloksena oli se, että projekti haluttiin saada mukaan Suomen ja Neuvostoliiton välisen tieteellis-teknillisen yhteistoimintakomitean tutkimusohjel- maan, jolloin yhteistyö olisi ollut silloisissa oloissa varmemmalla pohjalla. Ensim- mäisiä Suomessa pidettyjä virheanalyysiseminaareja, joiden yhteydessä järjestet- tiin myös viron kielen lehtorien kokous, ja alkuvaiheen yhteisseminaareja rahoit- tettiin Suomen Akatemialta saadulla tuella. Tutkimushankkeen nimeksi vakiintui **Suomen ja viron kieliopillinen vertailu**. TT-komitea otti sen ensimmäisen kerran vuosia 1984—1985 koskevaan pöytäkirjaansa.

Maaliskuussa 1983 laaditussa, Heikki Paunosen ja Valma Yli-Vakkurin allekir- joittamassa tutkimussuunnitelmassa, joka tuli liitteeksi muun muassa Suomen Akatemialle ja TT-komitealle lähetettyihin anomuksiin, selvitetään laajalti hank- keen taustaa ja merkitystä. Siinä korostetaan toisaalta suomen ja viron kontrastiiv- isen tutkimuksen käytännön tarvetta ajantasaisen oppimateriaalin saamiseksi ja Suomeen lähetettävien viron kielen lehtorien valmistamiseksi ja toisaalta sen teoreettista merkitystä fennistiikalle ja suomalais-ugrialaisten kielten vertailulle. Tärkeää kieliopillista perustutkimusta todetaan tehtävän sekä Suomessa että Virossa, ja Viron osalta viitataan erityisesti Tartossa Huno Rätsepin ja Tallinnassa Henno Rajandin johdolla saavutettuihin tuloksiin.

Tutkimussuunnitelmassa täsmennetään projektin osa-alueiden, kielten rakenteelli- sen vertailun ja virheanalyysin, tavoitteita ja mainitaan joukko tarkempaa selvi-

tystä vaativia kysymyksiä, muun muassa rektioseikat, subjektin, objektin ja predikaatiivinsijan määräytyminen, paikallissijojen kielittäin eroava käyttö, sanajärjestys, modusten funktio ja käyttö, astevaihtelun asema kielissä sekä johtopillinen produktiivisuus. Suunnitelmassa luonnostellaan myös tulevia toimintamuotoja, aikataulua ja osanottajajoukkoa. Suomalaisten tutkijoiden luettelo ja aiheiden määrä on paljon laajempi kuin virolaisten, mikä selittyy ennen kaikkea sillä, että mukaan oli tiedetty ottaa vain Kielen ja Kirjallisuuden Instituutin kielioppityöryhmän jäseniä, pari Tallinnan pedagogisen korkeakoulun opettajaa sekä yleismainintana Suomessa kulloinkin työskentelevät viron kielen lehtorit, joiden oli tarkoitus toimia lähinnä virheanalyysiryhmässä. Vierailevista lehtoreista monet olivat varsinaisesti Tarton yliopiston opettajia. Virossa ei vielä tuolloin ollut Suomesta lähetettyjä suomen kielen lehtoreita.

2.

Suomen ja viron kieliopillinen vertailu oli ensimmäinen laaja suomalaisten ja virolaisten kielitieteilijöiden yhteishanke. Kontakteja tutkijoilla oli toki ollut jo varhemmin, ja sodan jälkeisen hiljaiselon päättymisen Kekkosen Viron-matkaan ja laivaliikenteen alkamiseen Helsingin ja Tallinnan välillä 1960-luvun puolivälissä soi aiempaa paremmat mahdollisuudet yhteydenpitoon, aluksi tosin melko yksipuolisesti Suomesta Viroon päin (ks. esim. Tuomi 2000: 376—385). Tärkeitä tapahtumia olivat tietysti Helsingin fennougristikongressi vuonna 1965 ja ennen kaikkea Tallinnan kongressi viisi vuotta myöhemmin.

Tutkijoiden virallisia yhteyksiä ja tieteellistä työtä edisti osaltaan se, että Suomen ja Neuvostoliiton tieteellis-teknilliseen yhteistoimintakomiteaan saatiin virolais-suomalaisesta aloitteesta (Tuomi 2000: 382—384) kielitieteen työryhmä. Sen keskeisiä tavoitteita yhteistyön toteuttamisessa oli symposiumien järjestäminen vuorotellen kummassakin maassa. Ensimmäinen itämerensuomalaisen filologian symposiumi oli Helsingissä toukokuussa 1971, ja myöhemmin pitopaikkoina olivat myös Tallinna, Petroskoi ja Jyväskylä sekä vuonna 1988 Turku, minkä jälkeen tällainen toiminta tyrehtyi. Symposiumit olivat kuitenkin fennougristikongressien ohella tärkeitä tutkijoiden kohtaamispaikkoja ja tutkimustulosten esittelytilaisuuksia.

Suomen ja viron kieliopillisen vertailun hanke syntyi vaiheessa, jolloin Suomessa Kekkonen kausi oli vaihtunut Koiviston kauteen. Virossa puolestaan elettiin kommunistipuolueen keskuskomitean ensimmäiseksi sihteeriksi vuonna 1978 nousseen Karl Vainon aikaa. Oli alkanut uusi venäläistämiskausi, ja suhtautuminen virolaisten kieli- ja kansallisiin kysymyksiin oli muuttunut entistä tiukemmaksi. Esimerkiksi väitöskirjojen kielen piti olla venäjä. Joulukuussa 1978 keskuskomitea hyväksyi salaisen määräyksen venäjän kielen omaksumisen ja opettamisen edistämistä edellyttävistä toimista, minkä vuoksi venäjä sai poikkeuksellisen suuren ideologis-poliittisen merkityksen. Tavoitteena oli muiden neuvostokansalaisten kuin venäläisten kaksikielisyys: oman äidinkielen ohella tuli osata yhtä hyvin ”kansojenvälisen kanssakäymisen kieltä” venäjää. Syksyllä 1980 oli Tallinnassa nuorisolevottomuuksia ja julkisuuteen tuli ns. **Neljänkymmenen kirje**, jonka allekirjoittajat olivat Viron älymystön edustajia ja jossa ilmaistiin huolestuneisuus siitä, mihin vallalla ollut kieli- ja kansallisuuspolitiikka johtavat. Suomen lehdistössä oli aluksi kirjeestä pikku uutisia, ja koko kirje ilmestyi suomeksi — esimerkiksi Suomen Kuvalehden kieltäytyttyä julkaisemasta sitä — kulttuurilehti Näköpiirissä 1981 (Kiin — Ruutsoo — Tarand 1990: 201). Suurta huomiota herätti Suomenlahden kummallakin puolella Seppo Heikinheimon Helsingin Sanomissa syksyllä 1981 julkaisema artikkeli **Viron kulttuuri puristuksessa**, jossa käsiteltiin muun muassa etelänaapurissamme harjoitettua maahanmuuttopolitiikkaa ja kieliongelmia. Virossa olivat kevään 1982 merkkitapauksia Viivi Luikin, Jaan Kaplinskin ja Hando Runnelin kansallisesti tärkeät runokokoelmat. Viiv Luik (1982: 31) kirjoitti kokoelmansa **Rängast rõõmust** nimirunossa:

*Rahvas välja maksab tulehoidja palga,
muidu see jääb nälga
ja ei teegi tuld.*

— — —

*vastu valgust
oma käsi vaata,
ülbet verekuma kümne küüne vahel,
verd, mil pole väärtust
keeleta ja maata.*

Seuraavan vuoden syksyllä esitettiin Tallinnan draamateatterissa täysille katsojille Jaan Kruusvallin poliittisesti arkaa aihetta käsitellyttä näytelmää **Pilvede värvid**, jossa elettiin toisen maailmansodan ratkaisujen aikaa: valta oli taas kerran

vaihtumassa ja samalla vaihtui pohjoisvirolaisen tuvan lattialla lähes huomaamatta sini-musta-valkoinen matto punaiseen. Mutta 80-luvun alussa oli jo jälleenitsemäistyksen siemen itämässä, vaikka sitä ei tuolloin osannut aavistaa. Edessä olivat vielä muun muassa fosforiittisota, Muinaismuistoyhdistyksen ja Kansanrintaman perustaminen, Viron talouden IME-ohjelma sekä laulava vallankumous, ennen kuin tultiin elokuun 1991 tapahtumiin.

3.

Kaksikymmentä vuotta sitten pidettyyn Summassaaren ensimmäiseen suomalaisvirolaiseen kontrastiiviseen seminaariin, joka siis järjestettiin virheanalyysiseминаarin nimellä, osallistuivat Heikki Paunosen, Seppo Suhosen ja Valma Yli-Vakkurin muodostama suunnitteluryhmä, virheanalyysimenetelmien asiantuntija Kari Mäkilä ja Suomessa toimivat viron kielen lehtorit Virgi Jalakas, Karl Muru, Mart Mäger, Hoide Sikk, Ellen Uuspõld ja Haldur Õim sekä Hannu Remes. Kahtena päivänä kuultiin kaikkiaan seitsemän esitelmää. Tilaisuuden pohjalta julkaistussa kirjasessa on kuusi artikkelia. Alkusanoissa (Yli-Vakkuri — Remes 1983: 4) todetaan, että

ns. suurissa kontrastiivisissa projekteissa eri puolilla maailmaa saatujen kokemusten — ja pettymysten — perusteella päätettiin suomalais-virolainen tutkimushanke aloittaa vaatimattomasti. Tähän päädyttiin paitsi arvioimalla realistisesti vähäiset aineelliset resurssimme myös siksi, ettei mikään kieliopinteoria ole yksinään osoittautunut erityisen onnistuneeksi kontrastiivisessa tutkimuksessa. Näistä syistä päätettiin suomalais-virolaisessa tutkimuksessa lähteä liikkeelle aihepiireistä, joihin tutkijat Suomenlahden molemmin puolin ovat jo teroittaneet hyvinkin erilaisia metodeja.

Alkusanoissa pidetään erityisen ilahduttavana ja rohkaisevana sitä, että jo ensimmäisessä seminaarissa Ellen Uuspõld ja Haldur Õim ovat aineistonsa perusteella päässeet tieteellisiin tuloksiin, jotka yleiskielitieteellisenkin merkittävyytensä vuoksi antavat aiheen jatkotutkimuksiin. Ellen Uuspõld käsitteli kielto-lauseiden sanajärjestystä ja Haldur Õim virolais-suomalaisia leksikaalisia suhteita; tärkeitä olivat muun muassa ne erikoispiirteet, jotka ilmenivät sanojen syntaktis-semanttisissa ominaisuuksissa.

Summassaaren tapaaminen oli alkuna yleensä kevätkauden loppupuolella eri yliopistoissa ja niiden tutkimusasemilla järjestettyjen kontrastiivisten seminaarien

sarjalle, johon on kytkeytynyt maassamme toimivien viron lehtorien kokous — lehtorikokoukset olivat alkaneet jo vuonna 1975 (Punntila 1997: 7). Seminaarit pidettiin alkuvuosina **virheanalyysiseminaarin** nimellä. Vasta toukokuussa 1989 oli ensi kertaa nimenä **suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari**. Tämän tilaisuuden järjesti Helsingin yliopiston itämerensuomalaisten kielten laitos. Käytännön organisoijana toimi tuolloinen viron lehtori Tiit Kukk, joka yllättäen kuoli myöhemmin samana vuonna. Summassaaren kooltaan vaatimaton esitelmäkirjainen, joka ilmestyi Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen sarjassa, oli puolestaan alkuna seminaarijulkaisuille, joita vuodesta 1985 alkaen toimitettiin **Lähivertailuja**-nimisenä.

4.

Suomen ja viron kieliopillinen vertailu -hankkeessa Summassaaren seminaari kuului nimensä mukaisesti virheanalyysilohkon puolelle. Saman vuoden 1983 syyskuussa ryhdyttiin edistämään myös kielten rakenteellista vertailua järjestämällä Tallinnassa Kielen ja Kirjallisuuden Instituutin tiloissa kaksipäiväinen koordinoitiseminaari. Ensimmäisen päivän urakkana oli lähes 25 esitelmää! Virolaisia esiintyjä olivat muun muassa Mati Erelt, Toomas Help, Mati Hint, Krista Kerge, Helle Metslang, Peep Nemvalts, Silvi Vare ja Tiit-Rein Viitso. Suomalaisista hankkeen aktiiveista seminaariin osallistuivat Auli Hakulinen, Eino Koponen, Mauno Koski, Päivi Rintala, Seppo Suhonen, Helena Sulkala, Valma Yli-Vakkuri ja Hannu Remes. Seminaarista ei ilmestynyt painettua esitelmä-julkaisua, vaan siitä koottiin moniste, jossa on useimmista esityksistä vähintään sivun parin tiivistelmä.

Toisena seminaaripäivänä keskusteltiin tutkimushankkeen tulevaisuudesta. Eri-laisista työskentelytavoista olivat esillä muun muassa teemaseminaarit, tutkijainvaihto, tutkijaryhmät ja -parit. Niin ikään käsiteltiin metodin valintaa ja yhtenäisyyttä: edellytetäänkö metodista yhtenäisyyttä esimerkiksi koko hankkeen vai vain tutkijaryhmien tai -parien osalta vai tutkiiko kukin omalla tavallaan? Puhuttiin myös hankkeen avoimuudesta, uusien aihepiirien mukaanotosta ja tulevan tutkimuksen suunnittelusta. Tärkeä aihe oli julkaisutavat ja -mahdollisuudet, mikä tietysti kiinnosti virolaista osapuolta aivan erityisesti. Hankkeen myöhemmässä vaiheessa kävi ilmi, että virolaiset toivoivat suomalaisten julkaisevan omat esi-

telmänsä tahollaan kontrastiivisissa kokoelmissa; itse he käyttäisivät kanavanaan preprint-vihkoja, mikä ilmeisesti oli tuolloisissa sensuurioloissa suhteellisen vaivaton vaihtoehto. Etenkin Kielen ja Kirjallisuuden Instituutin kielioppiosaston tutkijat julkaisivatkin seminaareihin ja symposiumeihin runsaasti tällaisia vihkoja — parhaassa tapauksessa yksi henkilö kaksi samaan tilaisuuteen —, ja näin oli mahdollista tutustua useiden tekeillä olleen laajan, 1990-luvulla ilmestyneen akateemisen kieliopin jaksojen varhaiseen versioon.

Tallinnan koordinoitseminaarissa luonnosteltiin syntaksin ja morfologian tutkimusryhmien aiheita ja niitä tutkivia pienryhmiä tai pareja, joissa aina oli sekä suomalainen että virolainen osapuoli. Syntaksin alueen teemoja olivat muun muassa partitiivin käyttö toisaalta aspektin kannalta ja toisaalta predikatiivissa, infinitiivirakenteet, kaasussyntaksi, rektiokysymykset, modaalisuus ja sanajärjestys. Morfologian ryhmän aiheita olivat fleksion puolella esimerkiksi morfologinen produktiivius, kielten morfologisen rakenteen vertailu, astevaihtelu ja lainasanojen sopeutuminen suomeen ja viroon. Sananmuodostuksen tutkijoiden oli tarkoitus paneutua nominien ja verbien johdon sekä yhdyssanojen muodostuksen automaattisuuteen. Parhaiten kontrastiivisen yhteistyön idea toteutui käsittäkseni eräiden syntaksin kysymysten selvittämisessä ja morfologian puolella ennen kaikkea johto-opin tutkimuksessa, jossa Päivi Rintalan ja Silvi Varen sekä Mauno Kosken ja Reet Kasikin ryhmätyö osoittautui sangen tuloksekkaaksi. Vaikka toiveista huolimatta ei vastaavanlaiseen tiiviiseen suomalais-virolaiseen työskentelyyn päästykään useimmilla muilla alueilla, olivat jo hankkeen tarjoamat kontaktimahdollisuudet keskusteluineen ja tutkimusaineiston sekä -kirjallisuuden hankkimisineen tärkeät.

Fennisteille merkitsivät yhteydet virolaisiin tutkijoihin ja käynnit Virossa liikkumista kiinnostavassa, tutusta poikkeavassa maailmassa. Virossa oli vastaanotto aina ystävällinen ja vieraanvarainen, ja keskustelut sekä seminaarit olivat antoisia ja ajatuksia herättäviä. Eniten oltiin tekemisissä Kielen ja Kirjallisuuden Instituutin väen kanssa, ja myös muutamat Tallinnan pedagogisen korkeakoulun opettajat osallistuivat yhteistyöhön. Sen sijaan kontaktit Tarton yliopistoon olivat ongelmallisempia, olihan Tartto lentotukikohtansa vuoksi kaupunki, jossa sai yleensä vierailta vain päiväselttään; yöpyminen oli kiellettyä.

Jo vuonna 1984, Tallinnan-seminaaria seuranneena keväänä, solmittiin lähempiä yhteyksiä Tallinnan pedagogiseen korkeakouluun, kun Päivi Rintala, Valma Yli-Vakkuri ja minä vierailimme Hoide Sikkin kutsusta viron kielen ja kirjallisuuden laitoksessa ja esittelimme virheanalyysityöskentelyä. Lisäksi pidin laitoksen johtajan toivomuksesta esitelmän, jossa tarkastelin suomen ja viron kieliopillisia eroja ja niiden aiheuttamia oppimisvaikeuksia.

Suomalaiset saattoivat Virossa käydessään todeta, kuinka sikäläiset kollegat toteuttivat kansallisesti arvokasta tehtäväänsä usein kovin vaatimattomissa oloissa. Esimerkiksi kirjoituskoneita ja muita työskentelyn apuneuvoja oli niukalti, ja monistaminen vaati jo sangen byrokraattista prosessia. Emme tienneet, että Endel Sõgelin johtaman Kielen ja Kirjallisuuden Instituutin väen joukossa oli vain muutamia, joilla oli virallisesti lupa olla ulkomaalaisten kanssa tekemisissä, ja tahattomasti saatoimme ilmeisesti monia työntekijöitä laitoksessa liikkuesamme, sen kokoelmiin tutustuessamme ja alan kysymyksistä keskustellessamme ”luvattomaan” tilanteeseen. Suhtautuminen oli kuitenkin aina suopeaa. Suomalaisien oli varsin vaivatonta — tullimuodollisuuksia lukuun ottamatta — matkustaa laivalla suoraan Tallinnaan, mutta virolaisten matka Suomeen kävi yleensä Moskovan kautta. Siten parin kolmen päivän Helsingin-seminaariin oli lisättävä vielä melkoisen pitkä matkustusaika.

5.

Ensimmäinen Helsingissä järjestetty yhteisseminaari oli syyskuussa 1984, ja siinä esiintyivät virolaisista KKI:n kielioppiosaston tutkijat Mati Erelt, Helle Metslang, Kristiina Ross ja Silvi Vare sekä Tarton yliopiston opettaja Ellen Uuspõld. Suomalaisista esitelmöijistä mainittakoon Eeva Kangasmaa-Minn, joka tarkasteli erilaisia aspektitutkimuksia. Seuraavina vuosina järjestettiin seminaareja enimmäkseen Tallinnassa, kunnes tällainen toiminta alkoi vuosikymmenen loppupuolella hiipua. Tutkimusyhteistyö toki jatkui senkin jälkeen. Kaikki hyvät ajatukset eivät kuitenkaan toteutuneet. Näin kävi esimerkiksi artikkelikokoelmalle, jota Heikki Paunonen ja minä suunnittelimme julkaistavaksi yhdessä virolaisten kanssa ja jossa olisi esitetty typologis-diakronisia huomioita suomen ja viron taivutusmorfologian alalta. Hanketta koskevan kirjeen luonnoksessa perustellaan suunnitelmaa seuraavasti:

Artikkeleiden tarkoituksena on vertailla suomen ja viron taivutusjärjestelmiä toisiinsa (typologinen näkökulma) ja pohtia sitä, miten yhteisistä kieli-historiallisista lähtökohdista on päädytty erilaisiin taivutusstrategisiin ratkaisuihin (diakroninen näkökulma). Erityisen kiintoisia ovat taitekohdat, joissa taivutusjärjestelmien kannalta keskeiset paradigmaattiset piirteet ovat joutuneet uhanalaisiksi tai muuttuneet. Näissä taivutusjärjestelmän kannalta kriittisissä kohdissa suomi ja viro ovat päätyneet erilaisiin strategisiin ratkaisuihin. Lisäulottuvuutta erilaisten strategisten valintojen vertailuun tuovat vielä suomen lounaismurteet, joissa jälkitavujen pitkät vokaalit ovat lyhentyneet (kuten virossa), mutta systemaattinen kestovaihtelu on jäänyt kehittymättä (toisin kuin virossa); lounaismurteiden strategiana näyttääkin olleen erilaisten morfologisten yleistysten suosiminen. Tuloksena on tällä tavoin ollut kolme typologisesti erilaista kielimuotoa: suomi (yleiskieli ja useimmat murteet), suomen lounaismurteet ja viro (yleiskieli ja useimmat murteet – –).

Kokoelman kirjoittajiksi oli lisäksi tarkoitus saada Mati Hint, Jaak Peebo ja Heikki Hurta. Vaikka suunnitelma ei toteutunut, on teokseen ajatelluista aiheista kirjoitettu muissa yhteyksissä.

Suomen ja viron kieliopillinen vertailu -tutkimushankkeen päävastuullinen johto siirtyi ensimmäisen Tallinnan-seminaarin yhteydessä syksyllä 1983 Valma Yli-Vakkurilta Auli Hakuliselle. Vuodesta 1984 hanke oli mukana Suomen ja Neuvostoliiton välisen tieteellis-teknillisen yhteistoimintakomitean tutkijanvaihto-ohjelmassa, jollaisia solmittiin kaksivuotiskausiksi. Hakuliselta johtotehtävät siirtyivät loppukeväältä 1987 turkulaiskolmikolle, jossa oli vastuuhenkilö kutakin tutkimussektoria varten: morfologian puolella Mauno Koski, syntaksin Valma Yli-Vakkuri sekä fonologian ja fonetiikan Kalevi Wiik. Hanke oli mukana tutkijanvaihto-ohjelmissa aina vuoteen 1991, jolloin Viro itsenäistyi uudelleen, ja tällaisen tutkimustyön edellytykset ja mahdollisuudet muuttuivat täysin.

6.

Sen sijaan Summassaareissa alkanut virheanalyysiseminaarien, myöhempien kontrastiivisten seminaarien, perinne, jota ovat keskeisesti jatkaneet Suomen yliopistoissa toimivat viron lehtorit, on kestänyt etelänaapurimme murrokset hyvin. Vähäisin poikkeuksin, jollaisiin syynä ovat yleensä olleet jokin ajallisesti lähelle sattunut toinen alan tilaisuus, henkilövaihdokset tai raha, seminaareja on pidetty joka vuosi.

Summassaaren seminaari pidettiin tavallaan neutraalissa paikassa, lomakylässä, mutta seuraavasta seminaarista alkaen tapaamiset on järjestetty vuorollaan eri yliopistoissa ja varsinkin niiden tutkimusasemilla, jotka ovat tarjonneet rauhallisen ja inspiroivan ympäristön työskentelylle.

Ensimmäinen tällainen tilaisuus oli Joensuun yliopiston tutkimusasemalla Ilo-mantsin Mekrijärvellä toukokuussa 1985 järjestämäni virheanalyysiseminaari. Osallistujajoukko oli melko pieni, kymmenisen henkeä. Viron kielen lehtorien esitelmät käsittelivät suomalaisten vironopiskelijoiden kielen eri tasoilla tekemiä virheitä, kun taas suomalaiset tutkijat ja opettajat tarkastelivat lähinnä kielten suhteita kontrastiivisesti. Seminaarissa keskusteltiin myös virheaineiston hyödyntämisestä. Toimitin seminaarin esitelmistä julkaisun, jonka nimeksi tuli Turun yliopiston silloisen apulaisprofessorin Päivi Rintalan ehdotuksesta **Lähivertailuja**.

Mekrijärven jälkeen virheanalyysiseminaareja, vuodesta 1989 kontrastiivisia seminaareja, on pidetty vuorollaan eri yliopistoissa. Joensuuta seurasivat järjestäjinä Turun, Oulun, Jyväskylän, Helsingin ja Tampereen yliopistot. Toinen seminaarien kierros käynnistyi Mekrijärvellä huhtikuussa 1992. Tavallista suurempaa vaihtelua saatiin loppukeväästä 2001, kun seminaari järjestettiin maamme rajojen ulkopuolella Tarton yliopiston liikuntakeskuksessa Käärrikulla. Esitelmöijien ja muiden asiasta kiinnostuneiden määrä on vuosien varrella kasvanut, mutta ydinjoukon ovat muodostaneet viron kielen lehtorit sekä muutamat suomalaiset alan harrastajat.

Päivi Rintalan esittämä **Lähivertailuja**-nimi on havaittu niin hyväksi, että se on säilytetty eri yliopistojen laitossarjoissa ilmestyneiden seminaarijulkaisujen kanssa. Tartossakin toimitettiin **Lähivertailuja**-kirja, ja tuorein teos on Joensuussa julkaistu **Lähivertailuja 13** (2003), johon sisältyvät keväällä 2002 käytännön syistä toistensa yhteydessä järjestettyjen kansainvälisen VIRSU-konferenssin ja kontrastiivisen seminaarin esitelmiin pohjautuvat artikkelit. **Lähivertailut** muodostavat elinvoimaisen, jatkuvasti kasvavan sarjan. Aikoinaan TT-komitean tuella järjestetyistä Tallinnan ja Helsingin yhteisseminaareistahan ei vastaavallaisia julkaisuja lainkaan ilmestynyt.

Kolmeentoista ensimmäiseen seminaarijulkaisuun, Summassaaresta Käärrikulle eli vuodesta 1983 vuoteen 2001, sisältyy yhteensä yli sata artikkelia lähes 50:ltä eri

kirjoittajalta. Sivuja, joiden tekstimäärä tietysti vaihtelee suuresti alkuvuosien koneella kirjoitettujen ja nykylaittein tehtyjen välillä, on kertynyt noin 1250. **Lähivertailuja 13** -nide kartuttaa 31 kirjoittajan voimin sivumäärää lähes kolmelasadalla. Siten **Lähivertailuihin** sisältyy varsin runsaasti suomen ja viron kieliopillisen kontrastoinnin ja läheisen sukukielen opiskelussa vastaan tulevien vaikeuksien käsittelyä. Jo julkaisusarjan alkuvaiheessa saadut viestit kertoivat, että artikkeleista oli ollut viron kielen lehtoreille hyötyä opetuksessa (Yli-Vakkuri 1988: 65).

Vuosien varrella ovat vähintään viiteen **Lähivertailuja**-niteeseen kirjoittaneet artikkelin virolaisista Mati Erelt, Birute Klaas, Heli Laanekask ja Helle Metslang sekä suomalaisista Matti Punttila, Seppo Suhonen, Kalevi Wiik ja Hannu Remes. Matit Erelt ja Punttila ovat toteuttaneet hyvin kontrastiivisen hankkeen parityöskentelyn ajatusta ja julkaisseet useita yhteisartikkeleita. He ovat edenneet komparaatiosta ja redupliktiivisuudesta approksimatiivisuuden kautta Käärikulla kuultuun virolais-suomalaiseen kiroilukäytäntöön.

Vuodesta 1982 alkaen keräsivät erityisesti maassamme toimivat viron kielen lehtorit suomalaisopiskelijoiden kielivirheitä, jollaisten pohjalta, kuten edellä on todettu, kirjoitettiin useita artikkeleita ensimmäisiin **Lähivertailuihin**. Keruun tavoitteena oli saada aikaan opetusta ja tutkimusta hyödyttävä virhepankki, jonka aineistosta olisi voitu esimerkiksi tehdä oppaita uusien maahamme lähetettyjen viron lehtorien käyttöön (Yli-Vakkuri 1988: 65). Alkuaikoina Auli Hakulinen ja minä mietimme kovasti virhekorttien asua, niihin sisällytettävää informaatiota. Vuonna 1987 aloitti Pertti Pyhtilä laatimansa ohjelman avulla virheaineiston koodaamisen tietokoneelle. Hänen siirryttyään Viroon 1989 virhepankin tehokas hyödyntäminen ei kuitenkaan valitettavasti ole ollut mahdollista. (Pyhtilä 1988; Punttila 1997: 8.) Vaikka virheanalyysiseminaarit ovat muuttuneet kontrastiivisiksi seminaareiksi, olisi tällaisellakin aineistolla eittämättä käyttöä.

Suomen ja viron kieliopillinen vertailu -tutkimushankkeen tavoitteita palvellut, Summassaassa 1983 aloitettu virheanalyysi- ja kontrastiivisten seminaarien järjestäminen on osoittautunut ilmeisen tarpeelliseksi ja — toisin kuin Viron jälleenitsenäistymisvaiheessa loppuneet yhteisseminaarit — myös kestäväksi perinteeksi. Sillä on suoria tai ainakin alan tutkijoiden välityksellä epäsuoria yhteyksiä sellaisiin myöhemmin maassamme syntyneisiin tutkimusprojekteihin kuin Valma Yli-Vakkurin Turussa 1991 käynnistämään SCLOMB-hankkeeseen eli Itämeren piirin kielten kieliopilliseen vertailuun, Oulun yliopistossa vuonna

1994 aloitettuun virolaisten suomen kielen oppimista koskevaan tutkimukseen sekä 1997 alkaneeseen VIRSU-hankkeeseen (Viro ja suomi kohdekielinä). Monipuolinen kontrastiivinen kielentutkimus sekä sen tulosten soveltaminen kielenopettamiseen ja -oppimiseen palvelee ja edistää tärkeältä osaltaan Suomen ja Viron yhteistyön jatkuvaa lisääntymistä ja kansojemme välisten suhteiden kehittymistä.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Hannu Remeksen kokoelma

Kirjallisuus

Kiin, Sirje — Ruutsoo, Rein — Tarand, Andres 1990: Neljäkymmenen kirje. Kokemuksia neuvostotodellisuudesta. Otava, Helsinki.

Luik, Viivi 1982: Rängast rõõmust. Eesti Raamat, Tallinn.

Lähivertailuja 1988: Lähivertailuja 3. Suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Hailuodossa 15.—16.5.1987 (toim. Peep Nemvalts ja Päivi Rintala). Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 34. Turku.

Punttila, Matti 1997: Soome ja eesti keele kontrastiivne uurimine. — Lähivertailuja 9. Suomalais-virolainen kontrastiiviseminaari 3.—5.5.1996, Lammi (toim. Riho Grünthal ja Reet Kasik). 7—13. Castrenianumin toimitteita 53. Helsinki.

Pyhtilä, Pertti 1988: Kontrastiivisesta virhepankista ja sen tieturoinnista. — Lähivertailuja 3. 66—72.

Tuomi, Tuomo 2000: Sanakirjatyötä ja tiedepolitiikkaa. — Inter dialectos nominaque. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000 (toim. Jüri Viikberg). Eesti Keele Instituudi toimetised 7. 375—389. Eesti keele Sihtasutus, Tallinn.

Yli-Vakkuri, Valma 1988: Viisi vuotta virheanalyysia. — Lähivertailuja 3. 60—65.

Yli-Vakkuri, Valma — Remes, Hannu 1983: Lukijalle. — Suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Summassaaressa 18. ja 19. toukokuuta 1983 (toim. Valma Ylivakkuri ja Hannu Remes). 3—5. Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 10.

MIKS PUNK JA TINK?

Lembit Vaba
Tampere Ülikool

Sissejuhatavat

Käesolevat artiklit on ajendanud kirjutama järgmised eesti ja teiste läänemeresoome keelte sõnavara etümoloogilise analüüsi käigus esile kerkinud ja vaevama jäänud tähelepanekud.

1. Läänemeresoome keeltes (aga eriti eesti keelealal) esineb sõnasiseste silbilõpuliste nasaalide assimilatsiooni eelneva vokaaliga *resp.* korvamist vokaaliga, samuti kaojuhte märksa enam, kui seda seni on arvesse võtnud läänemeresoome keelte sõnavara uurimise senine traditsioon, näiteks etümoloogilised sõnaraamatud (EEW, SKES ja SSA): neis võibki täheldada atomaarsete etümoloogiliste lahenduste otsimist ja domineerimist.
2. Nasaalikao juhtumid vms. levivad (vähemalt) eesti keelealal ühtlaselt.
3. Nasaalide eelneva vokaaliga assimilatsiooni kõrval võib täheldada nasaalide korvamist vokaaliga *i*.
4. Nasaalide esinemine *resp.* mitteesinemine kirjeldatud positsioonis näib olevat flukteeriva iseloomuga.
5. (Vähemalt) eesti sõnatüvedes tuleb ette mitteetümoloogilise nasaali (*n-i*) juhte.
6. Läänemeresoome ja balti keelte (eriti sõnasiseste silbilõpuliste) nasaalide arengus on ohtralt rööpsust.

Sõnasiseste silbilõpuliste nasaalide (*n, η, m*) kadu, assimilatsioon eelneva vokaaliga või korvamine mingi muu vokaaliga iseloomustab nii germaani, slaavi kui ka balti keeli. Sama võib öelda ka soome-ugri, sh. läänemeresoome keelte kohta. Nii sõnasisese kui ka sõnalõpulise *n-i* kao kohta on olemas ulatuslik ja hästi kättesaadav kirjandus alustades E. N. Setälä tööga "Yhteissuomalainen äännehistoria" (Setälä 1899: 386—). Mitmed läänemeresoome etümoloogiad rajanevad eeldusel, et läänemeresoome algkeeles on esinenud nasaali kadu silbilõpulise *t* ees, nt **kantta-* > **katta-* (tuletis sõnast **kante* 'kaas'); **tuntta-* > *tutta-* (siit ka e *tutta-v*); **vänttii* > *vättii* (siit e *väät*); **pantas* > nt. e *patsas* 'lõugas jne'. Huno Rätsep (2002: 129—) on oletanud, et ka *matma-*verbi tüves on toimunud *n-i* kadu:

oletatav lähtekuju oleks **mantta-* või **mante-* 'maa', millega on seotud mh näiteks e *manner, mander, maasikas* < **mansikka* < **mantikka*, sm *mantu* 'maa; kuiv, kõva maa' ja vahest ka e *mannetu* 'vilets, armetu, väeti, saamatu', nagu Rätsep ettevaatlikult ja allikatele (EKET: 89, EEW V s.v. *manduma*) toetudes oletab.

Läänemeresoome keelte verbivormistikes võib täheldada massilist nasaali *n* kadu *t* ees.

Mitmed läänemeresoome keelte balti etümoloogiad rajanevad eeldusel, et laentüvedes on substituutsiooni käigus *n* kirjeldatud positsioonis kolmest konsonandist koosnevas järjendis kadunud (*ahas* : *ahta* < **anštas*, sm *juhta* 'veoloom', *laht*).

Balti laen on allakirjutanu arvates e *langud*, sm *lanko* jt., millele tänapäeva leedu keeles leidub sisuplaanilt täiesti vastav ja häälikuliseltki küllalt lähedane, just abielu kaudu sõlmitud sugulussuhet märkiv *láiguonas* jt. 'naisevend', *láiguonienė* 'mehevenna naine', *laigonienė* 'naisevenna naine; meheõde'. See kõrvutus rajaneb eeldusel, et laenuallikaks on olnud oletuslik *n*-line tüvevariant **lankV-* (üksik-asjade kohta lähemalt vt Vaba 2003: 779—780). Balti keeltele on nimelt iseloomulik sonandi ja vokaali vaheldus nii tüvedes kui järelliidetes. Kirjeldatud nähtusele on korduvalt tähelepanu juhtinud balti keelte ajaloolise derivatsiooni uurija Juri Otkupščikov, kes on oma töödes esile toonud arvukalt kõnealust vaheldust esindavaid veenvaid näiteid (vt. Otkupščikov 1967: 165, samuti Endzelin 1922: 60—). Sonandi ja vokaali vaheldus tuleb esile näiteks dublettides *bengti* — *beĩgti* 'lõpetama', *strũngas* — *strũgas* 'lühike, tõmp (saba)', *tvankas* — *tvaĩkas* 'leitsak'. Analoogiline vaheldus näikse iseloomustavat ka läänemeresoome keeli, mida eesti keele näitel käsitletakse veidi lähemalt allpool.

Eriti põhjalikult on uuritud läänemeresoome keelte *ns*-ühendi häälikuloolist arengut ning saadud tulemusi ilmselt küllalt ammendavalt etümoloogilises uurimistöös ka arvesse võetud. *ns*-ühendi *n*-i assimileerumist eelneva vokaaliga on teatavasti peetud läänemeresoome keelte lõunarühma ühisuuendiks (Rätsep 1989: 1506). Eesti keelealal on *n* assimileerunud 1. ja 2. silbi piiril, v.a rannikumurre, ja kadunud kaugemal sõnas (vt lähemalt nt Kettunen 1962: 104—105, EM V: 18).

Läänemeresoome, eriti selle lõunarühma keeltele iseloomulikud nasaalikaod on hästi esindatud elavates balti keeltes, s.o leedu ja läti keeles. Hääbunud läänebalti

keeled (muinaspreisi ja kurši) pole neis häälikuarenguis osalenud. Leedu ja läti keele *ns*-ühendi areng on analoogiline läänemeresoome lõunarühma keelte vastavate arengutega, mida võiks illustreerida alljärgnev näitestik: Id *qsà* 'käepide, sang; silmus, aas', lt *uosa* '(käe)pide, sang, kõrv (nõul)', kuid mpr *ansis* 'pajasang' (< *ansā, siit sm *ansa* 'püünis, silmus', e *aas* jt.), *bręsti* : ind prs 3. p *bręsta* 'küpsema, küpseks saama, valmima; kätte jõudma', lt *briest* 'paisuma, punduma, tursuma; valmima, küpsema', *gesti* : *gęsta* 'kustuma, hääbuma', lt *dzęst* 'kustutama, summutama; maha või ära pühkima' (vrd vdj *kussumaa*, ePõ *kustuma*, eLõ *kistuma*, lv *kistō*), *kęsti* : *kenčia* 'kannatama, taluma, sallima; piinlema', lt *ciest*, *skęsti* : *skęsta* 'uppuma; põhja vajuma', kuid mpr *auskięndlai* 'er geht unter', *spręsti* : *sprendžia* 'lahendama; otsustama', lt *spriest* 'arutlema, kaalutlema; otsustama', *siųsti* : *siunčia* 'saatma', lt *sūtīt* 'saatma', *žqsis* 'isahani', lt *zuoss* 'hani', kuid mpr *sansy*, žemaidi *žantsis* (< **žansi-*; siit sm *hanhi*, e *hani* jt).

Sõnasiseste silbilõpuliste nasaalide kadu resp. assimileerumine eelneva vokaaliga

Rohked tähelepanekud osutavad, et läänemeresoome etümoloogiaid käsitlevates töödes on nasaaliga-nasaalita dublette (tüvepaare) käsitletud ja seletatud valdavalt atomaarselt. Etümoloogilised lahendused, mis pakuvad seesuguste juhtude selgituseks erilähtesuse hüpoteesi resp. kuulumise eriaegsetesse laenukihististesse, on veenvad vaid teatud juhtudel. Seesuguseid juhte võiksid esindada näiteks e *munk* — *muuk* (*munk* ja eLõ *müing* < rootsi või *ksks*, vt EEW V: 1571); ülemaaliselt levivat *muuk*-varianti on Lauri Kettunen pidanud läti laenuks — oletus on väheusutav juba *muuk*-dubleti levikupildi tõttu: *Kuu Põi Mar Mär Vig Aud Tor Hää Ris Hag Kod Plt Krk Krl Rõu Plv Röp Se Lei*; is *tankki* — *takki* (sm *takki* 'mantel, jopp' < mrts *stakker*, SSA 3: 259; sm *tankki* 'liivi; liivimäinen nuttu; lapsen mekko; päällystakki; päällysvaate', is *tankki* = *takki* < vn murd *stanók*, sgg. *stanká* '(paidan) miehusta / vöökoht, (vaatteen) yläosa', SSA 3: 267; samal arvamusel e *tank* 'riidehilt' suhtes on ka Mägiste, EEW X s.v. *tank I*; teisiti, s.o mittelaenulise *tankki* — *takki* dubletina vt Mägiste 1934: 179—180), e *sund(i)ma* — *sudima* (*sundima* jt. < vanavn *s,od-*, EEW IX: 2919—2921; *sudima*, *sudi(ta)ma* '1. hukka mõistma, hurjutama, laitma, süüdistama; keelt peksma, taga rääkima; 2. (taga) sundima, käsutama; määrama, otsustama; karistama peksma' < vn *sudít*', Must 2000: 383—384).

Ent need selgituskatsed, mis püüavad rööpvormide olemasolu selgitada analoogiate ja kontaminatsioonidega vms, mõjuvad enamasti küllalt ebaveenvalt, näiteks SKES III: 642 oletab, et sm *punkki*, *punkka* 'puuk' on vahestised kontaminatiivsed moodustised sõnadest *puun(täi)* + *puukki*, *puukka*; SKES III: 642 ja SSA 2: 427 peavad nasaalitud juhte e *puuk*, sm *puutiainen* jt. tuletisteks sõnast *puu*. Eesti sõna *puuk* 'kratt / Schrat(t), Drache' peetakse traditsiooniliselt germaanipoolseks (saksa, rootsi) laenuks (EEW VII: 2259—2260, EKET: 133), kuid etümoloogilise selgitusega on jäänud pealkirjas esile tõstetud Hel *punk* 'nõid' ja Pha *pung* 'puuk'. E. A. Tunkelo on näinud tüvedubletsust juhtumise sm (*h*)*onto* 'ontto, tyhjä; lahonnut; vesilinnun pönttö, uuttu' ja *hotto* 'ontto, tyhjä; laho, sisältä pehmennyt; pehmeä, kuohkea, hauras; avara; (kuv.) hölmö' (Tunkelo 1946: 66); SSA 1: 175, 172 järgi *hot(t)o* on deskriptiiv, ent *hont(t)o* vahestine kontaminatsioon *hoto* + *onto*, *ontto*, *ontelo* < *onsi*; EEW XII s.v. *õõs* ei käsitle võimaliku dubletsuse versiooni.

Julius Mägiste on veidi rohkem kui pool sajandit tagasi avaldanud artikli (Mägiste 1934), milles ta püüab uute, tema poolt proponeeritud etümoloogiate varal osutada, et nasaali kadu resp. assimilatsioon konsonantühendeis *nt*, *ŋk* ja *mp* on läänemeresoome keeltes üldtuntud ning kuulub ilmselt põlisnähtuste hulka. Mägiste lähtub oletusest, et nasaaliga tüved on algupärased ('algsoome nasaalid'), nasaalitud aga hilisemad kaovormid. Kuid sekvensse, kust nasaal on kadunud resp. assimileerunud eelneva vokaaliga, on siiski rohkem, kui Mägiste kirjeldab, ning kao tagajärjed mitmekesisemad, s.o kao kõrval on esindatud juhtumid, kus nasaal on assimileerunud eelneva vokaaliga või korvatud vokaali *i* ilmumisega tekkinud dubletti. Samuti pole alati (või koguni enamikel juhtudel?) selge, kas nasaaliga tüvekujude ikka tõepoolest esindab algupärasemat olukorda ja nasaalitu uuendit või on tegemist sünkroonse vaheldusega.

Nasaalikao juhtumid võib esitada järgmiste vormelite kujul:

$n + C_1(C_2)$, $\eta + C_1(C_2)$, $m + C_1(C_2) > \emptyset + C_1(C_2)$, kus $C_1 = s, d (t), g (k)$ või $b (p)$.

Vokaliseerumist (assimilatsiooni vms) annavad edasi vormelid

$n + C_1(C_2)$, $\eta + C_1(C_2)$, $m + C_1(C_2) > V + C_1(C_2)$, kus $C_1 = s, d (t), g (k), b (p)$ ja $V = \text{nasaalieelse vokaali pikendus või } i$.

Kummastav on see, et 1934. aasta Eesti Keeles avaldatud seisukohti pole Mägiste hilisemas etümologiseerimistöös edasi arendanud. Koguni vastupidi, Mägiste näikse neist hoopis taganenud. Nimetatud kirjutises proponeeritud etümoloogiaid EEWs enam ei esitata (näit. sõnaartiklites *pung I*, *pung II*, EEW VII: 2230—2231 ja *puuk*, EEW VII: 2259—2260 sõnade *pung* — *puuk* eventuaalset dubletsust isegi ei mainita, samuti ei mainita enam *tipp* : *tipu* 'Spitze' EEW X: 3180 käsitluses sõna *timp* 'mõrra päraots' kui esimese võimalikku nasaalset paarilist).

Silbilõpuliste nasaalide flukteerivast iseloomust

Põguski tutvumine näiteks eesti deskriptiivse sõnavaraga annab aimu sellest, et nasaaliga — nasaalita dublette on massiliselt. Mägiste on sellele nähtusele 1934. aasta kirjutises möödaminnes tähelepanu juhtinud: "Mis puutub [– – –] deskriptiivse iseloomuga sõnu, siis neis, nagu üldse, on võimalikud mitmesugused konsonandi ja vokaalivaheldused, nii ka *mpp* ~ *pp*, *ntt* ~ *tt*, *ηkk* ~ *kk* vaheldused [– – –]. Viimaseis aga mingit varase algsoome nasaali arengut otsida oleks riskantne." (Mägiste 1934: 181.) Seda mõtet on Mägiste illustreerinud näidetega e *timpima* ~ *tippima*, *lunkama* ~ *lonkama* ~ *luukama*, *lont* ~ *lott*. EEWs see idee edasiarendamist ega ülepea kuidagiviisi kajastamist ei leia: kirjeldatud tüüpi deskriptiive ei seota, vt. näit. EEW X s.v. *timpima I*, EEW X s.v. *tippima II*, EEW V s.v. *lotendama* – – – *lott*, EEW IV s.v. *lont I* jt.

Nagu öeldud, on kirjeldatud tüüpi deskriptiivide tüvedublette läänemeresoome keeltes massiliselt. Enam ei tohiks etümoloogilises uurimistöös, kui uurija käsutada on andmebaasid, tõhusad otsisüsteemid, arvutisõnastikud vms, neist mööda minna. Läänemeresoome keelte sõnavara senises etümoloogilises analüüsis on see probleemistik jäänud praktiliselt tähelepanuta. Tüvedubletid levivad eesti keelealal ühtlaselt, evimata praeguste teadmiste valgusel üheski murderühmas emmakumma — nasaalse resp. nasaalitu — dubletse variandi eelistust.

Kõnealuseid tüvedublette võiks kirjeldada järgmiste vormelitega:

$\mathbf{n} + \mathbf{C}_1(\mathbf{C}_2)$, $\boldsymbol{\eta} + \mathbf{C}_1(\mathbf{C}_2) \sim \emptyset + (\mathbf{V}) \mathbf{C}_1(\mathbf{C}_2)$, kus $\mathbf{C}_1 = \text{s, d // t, g // k}$, $\mathbf{V} = \text{vokaal}$),

$\mathbf{m} + \mathbf{C}_1(\mathbf{C}_2) // \emptyset + (\mathbf{V}) \mathbf{C}_1(\mathbf{C}_2)$, kus $\mathbf{C}_1 = \text{b // p}$, $\mathbf{V} = \text{vokaal}$.

Alljärgnevalt on toodud kirjeldatud dubletsuse näiteid.

(1) *nt(s) ~ (V)t(s)*

- *lont* — *lott* : *loti*, *lotu* 'Hängendes', *lotendama* jt. 'schlottern; schlaff hängen, herabhängen'
- *mantserdama* 'askeldama' *Kod* — *matserdama* 'askeldama' *Hls Hel Ran Puh Rõn San*
- *muntsima* (*munssima*) 'vuntsima' *Vig Rap Kos Amb Kad* — *mutsima* 'mukkima' *Han Ran*
- *muntsutama* 'suudlema' *VNg* — *mudsu* 'musu' *Hls Krk mudsutem* (*muudsuteme*) *ma-inf* 'musutama' *Hls Krk*, *mutsutama* 'musutama, muisutama' *Kod Ran Puh San Rõu Vas*, *muusutama* 'muisutama' *Khk Kaa Emm Käi Rei Phl LNg*
- *mäntskäpp* (*mältskäpp*) 'tööriist' *Khk* — *mätskäpp* (*mäits-*) 'puuhang' *Jäm Khk Krj VII*
- *pents* 'pentsik' *Mär Kir Mih*, *pentsakas* (*pensäk*) 'pentsik' *Lüg Mär Mih Tõs PJg VJg Kod Plt Trv*, *pentsik* (*pensik*) *Vai Khk Muh Mar Mär Vig Var Aud JMd Koe Plt Trv Krk*, *pentsikult* *Hää* — *petsik* 'pentsik' *Kuu Ans Rid Mar Hää Saa Juu Amb Plt Trv Hls Krk*, *petsikult* 'pentsikult' *Hää*, *petsikust* 'pentsikult' *Krk*, *petsitama* 'edvisitama' *Plt*
- *plintsis* 'kleepuv, niiske' *Khk*, *plintska* 'jahukört *Ran*, *plintske* (*lintske*) 'kerkimata (leib)' *Hää Pst Kam*, *plintsund* *nud-part* 'pehmeks läinud (kala)' *Jäm*, [vrd *lints-* 'wasserstreifiges Brot'] — *litsuma* (*litsma*) *Kuu Hlj VNg Lüg Vai Khk Mus Pha VII Tõs Pär PJg Tor Hää Saa JMd Koe Kad Iis Trm Kod MMg Pal Äks Ksi Lai Plt Pil KJn Kõp Vil Trv Pst Hls Krk Hel Ran Puh Nõo TMr KodT Võn Kam Ote Rõn San Luk Kan Urv Krl Har Rõu Plv Vas Röp Se Lei*, *litsi* 'kokku' *Kod*, *litsahhutma* 'litsuma' *Vas*, *plitska* 'kerkimata (leib)' *Rõu*
- *plõnts* 'löga' *Kan*, *plõntsik* sõimusõna. *VNg* — *plõtserdama* 'plätserdama' *Plt Nõo Rõu*, *plõtsima* 'plätsima' *Jõh*, *plõtsin* 'löga' *Nõo*, *plõtsutama* 'mäkerdama' *Ran*, *plõtsin* 'löga' *Nõo*, *lõtsi* 'lõssi' *Lüg Saa JJn*, *lõtsima* 'lõrtsima' *Muh Han Lai*, *lõtsis* *Jõe Muh Saa*
- *präntsin* 'kängus' *Ote*, *prändsenu* *nud-part* 'kängunud' *San* — *prätsakas* 'kidur puu' *LNg*, *prätsik* 'võsa' *Var*
- *pänderdama* 'päterdama' *Kuu Lüg Jõh Vai Han* — *paterdama* 'solistama' *Jõe Kuu VNg Lüg Jõh IisR Vai Jäm Khk VII Põi Muh Emm Käi Phl LNg Mar Mär Kse Han Aud PJg Vän Tor Hää Saa Ris Juu JMd Koe VJg Sim Iis Trm Kod Lai Plt KJn Trv Hls Krk Hel Ran Puh Nõo Ote Vas Röp*, *päterdama* *Kuu VNg IisR Vai Jäm Khk VII Muh Mar Mär Kse Var Tõs Aud Koe Iis Trm Kod KJn Trv Ran Puh Rõu*, *päterdis* 'päterdama' *Khk*, *päterdus* 'päterdama' *IisR*
- *ränts* 'narts' *Jäm Khk Kär Põi Puh Nõo Lei*, *räntsak(as)* (*ränsakas*) 'narts' *Jäm Khk Kaa VII Kse Hää Juu* [vrd sm *renttu* 'huono vaate [— —]'; lt *r, encka* (? < e või lv)] — *rätsed* pl 'rätt' *Kod*
- *ränts* 'lumelõrts' *Jõh IisR Vai Mus Kaa VMr Sim Iis Trm Kod Lai Plv*, *räntsak(as)* (*ränsakas*) 'lumelõrts' *Kuu Hlj Lüg Jõh IisR Vai Mus Nis HJn JõeK Kad VJg Iis Trm Kod Lai Plt Har Rõu Plv*, *räntsane* (*ränsäne*) 'lõrtsine' *Vai Emm Juu Kod* — *räts* 'lõrts, räitsakas' *Ote San Kan Urv Har Rõu Plv*, *rätsak(as)* (*räütsakas*) 'räitsakas' *Krj VII Muh Phl Noa Mär Var Aud Tor Juu JMd JJn Hls Krk Hel Ran Puh Nõo Võn Kam Ote San Kan Urv Krl Har Rõu Plv Vas Se*, *rätsakanõ* 'räitsakane' *Vas*, *rätsäkunõ* 'räitsakane' *Plv Vas*, *räüts* (*räüts*) 'räitsakas, lõrts' *Kse Khn Plt*, *räütsakane* *Jäm Krj Kse Puh*, *räütsak(as)* (*räütsäk*) *Kuu Jäm Ans Khk Mus Kaa Krj VII Muh Rei Rid Mar Mär Vig Aud Pär PJg Hää Saa Ris Kei Juu Jür Amb JMd Koe Kad Trm Lai Plt KJn Hls Nõo*, *räitse* (*räidse*) 'räitsakas, rahe' *Khk Kam*, *räisk* 'räitsakas' *Hel*

(2) *ŋk(s) ~ (V)k(s) // ŋg ~ (V)g*

- *lonkama*, (Gös) *lunkama* — *luukama* [EEW IV s.v. *lonkama on deskriptiiv*, (Gös) *lunkama* < rts *lunka*; EEW V s.v. *luukama*, sm *luukata* eventuaalne deskriptiiv, vrd e *lonkama*]
- *punkima* (*punkma*) 'punnima' *Kse Hää Vas*, *poukima* 'puukima' *Han* — *puukima* (*puukma*) VNg *Lüg Jõh Khk Põi Mar Mär PJg Tor Jür JõeK JMd JIn Koe VMr Kad Sim Iis Trm Kod Lai Plt Trv Krk Rõu Plv*
- *rongas* 'kronu' *Lai*, *ronk* 'kronu' *Khk Muh Emm Mar Tõs Hag Koe Lai Krk Hel* — *rooge* 'kronu' *Muh*, *roogus* 'kronu' *Krj Vll Jaa*
- *sank* 'kuurd' *Ris*, *sankalad* pl 'juuksed', *Jõh sankalas* '(juuksed) sassis' VNg *Lüg Jõh* — *sakk* 'juurtega känd' *Jäm Ans Khk Kär Mus Kaa Krj Pha Põi Muh Rap Juu Vil Trv Krk*, *sakk* 'juuksetutt' *Pha Põi Muh Rei Han Tõs Hää Nis Puh Kam Plv Röp*, *sakkas* 'sassis' *Khk sakkepea* 'sasipea' *Khk*, *sakkim* 'sassis' *Puh*, *sakkis* 'sassis' *Vll Jaa Põi Muh Käi Mar Lih Kse Tõs*, *sakku* 'sassi' *Tõs*, *sakkus* 'sassis' *Jäm Ans Khk Rei LNg Tõs Hää Juu*, *tsakk (tsäkk)* 'sakk' *Rõn Urv Krl Har Rõu Lut*
- *tungal*, *tungel*, *tungas* — *tukk* (< **tunjk-* + dem. liide *-i-* ja deskriptiivne *-k-* [EEW X: 3339—3340; teisiti SKES 1955—1981 s.v. *tunkka*])

(3) *ŋg ~ g // k*

- *singutama* 'pingutama, venitama' *Emm Kan Urv Har Rõu Plv Vas Se Lut* — *sikutama* (*sekotama*) *Jõh Khk Muh Rei Rid Mar Kse Var Mih Tõs Khn Aud PJg Tor Hää Saa Kad Sim Plt Pil KJn SJn Kõp Vil Trv Pst Hls Krk Ran Nõo Kam San Rõu Plv Vas Se*, *sikutama* 'pähkleid lüdima' *Kei*

(4) *mp(s) ~ (V) p(s), mb ~ b // p*

- *sampsus* — *sapsus*
- *sampsima*, *sam[*p]s(s)ima* 'verwirrt sprechen, phantasieren [— —]', *sam(p)s*, *-u*, *-i* 'Verwirrung, [— —]', *sampsus* 'segadus' *Kei*, *sigusompsis* 'sampsus' *Lüg*, *säm(p)s* 'Verwirrung, Verwicklung, Uneinigkeit, Zwist', *sämps* 'praht' *Hls*, *sämpsimä* 'segi ajama' *Kuu*, *sämpsus* 'sampsu(s)' *Muh Mär Var* — *säpsmä* 'sapsima, raiuma' *Kod*, *tsäpsma* 'sapsima' *Kam Se*, *sopsis* 'purjus' *Põi*, *sopsus*, (*sopson*) 'purju(s)' *Lüg Jõh IisR IisK Kod Lai* [EEW VIII: 2695—2696: lähtetüvi on vahest deskriptiivne *sam-*, *säm-*, mida on laiendatud hüpokoristilis-deskriptiivse formandiga *-p-*, *-ps-* resp. *-s-*]
- *somp* 'lohk, auk' *Ksi Hel Ran Puh Nõo San Luk*, *tsomp* 'lohk, õnarus, auk' *Hel Võn Kam Ote Rõn San Kan Urv Krl Har Rõu Plv Vas Röp Se Lei* — *sopp* 'nurk' *Kuu VNg Lüg Vai Jäm Ans Khk Mus Kaa Vll Põi Muh Emm Rei Phl Mar Mär Vig Kse Tõs Aud Pär Vän Tor Hää Ris HMD Juu JMd JIn Kad VJg Sim Trm Kod Plt KJn Trv Hls Krk Puh Nõo Rõu Plv Se*, *tsopp* 'auk, lohk' *Võn Kam Kan Urv Rõu Plv Vas Röp Se Lei Lut*
- *somp* 'sopp, pori' *Kuu Vll Põi Muh Ris Juu Kos JõeK JMd Pal Plt KJn* — *sopp* 'pori, lõrts' *Kuu VNg Lüg Jäm Ans Khk Kaa Pha Vll Jaa Põi Muh Emm Rei Phl Noa Rid Mar Kul Mär Vig Kir Lih Kse Han Var Mih Tõs Khn Aud Pär PJg Tor Hää Saa Ris Nis Kei Rap Juu JMd Koe Sim Trm MMg Lai Plt KJn Kõp Trv Hls Krk KodT*
- *sumpama* *IisR Muh Emm Kse Hää MMg Plt Trv Krk*, *sumpima* (*sumpma*) 'tampima, sumpama' *Kuu Muh Kse Jür Ote Vas Lut*, *sompama* 'sumpama' *Lüg* — *suppama* 'sumpama, peksma' *Kod Krk Hel*, *soopama* 'poris sumpama' *Khk Kaa Krj Vll Põi Muh Rid*
- *sumberdama* 'sumama' *Plt Urv Rõu Se* — *superdama* 'sulistama, soperdama, hullama' *Lüg Jäm*

Jne, jne.

Tekib mulje, nagu eviks nasaalide esinemine-mitteesinemine kirjeldatud deskriptiivse iseloomuga tüvepaarides sünkroonselt flukteerivat iseloomu: on raske otsustada, kumb tüvevariant on primaarne, kumb innovatiivne. Valve Põlma (1967) väga põhjalikult uurinud eesti kirjakeeles esinevate onomatopoeetiliste verbide häälikuehitust. Põlma on vaadelnud onomatopoeetilisi verbe sisekonsonandist lähtuvate rühmadena, jälginud alguskonsonandi varieerumist vms (vt Põlma 1967: 104). Siin kirjeldatud nasaaliteematikat pole Põlma eesti keele seisukohalt puudutanud. Kuid Põlma on seda märganud ja põgusalt iseloomustanud teiste läänemeresoome keelte taustal. Apelleerides H. Wissermanni tööle „*Untersuchungen zur Onomatopoeie*“ (Heidelberg 1954), kirjutab Põlma: „Nii ulatuslik ja mitmekesine kui onomatopoeetiliste sõnade varieeruvus ka poleks, ei ole tähelestatud üleminekuid vokaalilt konsonandile ja vastupidi. Kuid sugulaskeelte vastava sõnavara võrdlemisel võib leida näiteid, kus ühe keele pika vokaali või diftongi asemel on teises keeles vokaal ja konsonant.“ (Põlma 1967: 21.) Ta on esitanud järgmised võrdlused: e *möögima*, krjValdai *mõngöä*, vps *mõņkta*; e *röökima*, krjValdai *rõngüö*, vps *rõņkta* jt. Põlma arvates viitavad seesugused näited kunagisele nasaleeritud vokaalile ja veel varasemale *ŋ*-le onomatopoeetilistes sõnades. Kuid nii nagu eesti keeleski on Põlma poolt võrdluseks toodud keeltes, näiteks vepsa keeles massiliselt täheldatav deskriptiivsete nasaaliganasaalita (verbi)tüvede dubletsus: *hiņkta* — *hiksta* 'luksuma', *klukta* 'loksuma (kana kohta); luksuma' — *kluņkta* 'kraaksuma (varese ja ka teiste lindude kohta', *mõņkta* : *-gub* — *mögišta* 'möögima' jt. Zajceva-Mulloneni sõnaraamatus (Zajceva-Mullonen 1972), kust siin esitatud vepsa materjal pärineb, nasaalitu paariline real juhtudel justkui puuduks, kuid tuleb arvesse võtta ebameeldivat tõsiasja, et läänemeresoome keeltest on vepsa sõnavara leksikograafiliselt kõige halvemini registreeritud ja kirjeldatud.

Läänemeresoome (eesti) deskriptiivide nasaali nn fluktiivne staatus toob tahtmatult meelde balti, eriti tänapäeva leedu keelele iseloomuliku nähtuse, kus nasaal (*n resp. m*) ilmub infiksina verbi preesensivormidesse, kuid puudub paradigma muudest osadest: *bristi* : *brenda* 'kahlama, sumama, sumpama', *bukti* — *bunka* 'nürinema; nüristuma', *čiupti* : *čiumpa* 'kinni haarama, kahmama', *gesti* : *genda* 'rikki minema; rikhema', *justi* : *junta* 'tundma, aistma', *kibti* : *kimba* 'kinni haarama; tegema hakkama', *klupti* : *klumpa* 'komistama', *knupti* : *knumpa* 'komistama', *kristi* : *krinta* 'langema, kukkuma; alanema', *plisti* : *plinta* 'levima', *rasti* :

randa 'leidma; avastama', *sekti* : *senka* 'alanema; otsa saama', *skęsti* : *skenda* 'uppuma; põhja vajuma', *skristi* : *skrenda* 'lendama', *sprukti* : *sprunka* 'põgenema, minema lipsama', *(nu)stebti* : *(nu) stemba* 'imestama, hämmastuma', *sujusti* : *sujunda* 'liikuma hakkama; hakkama', *sukakti* : *sukanka* 'täituma, mööduma' jt. Võimalik, et läänemeresoome (eesti) nn deskriptiivsõnade fluktiivsete nasaalide ülesanne on lisada kõnealuste deskriptiivide afektiivsust (*sumama* — *sumpama*). Nii balti infiksnasaal kui läänemeresoome (eesti) deskriptiivide afektiivne nasaal esinevad samalaadses häälikuümbruses, s. o. klusiilide *g, k, b, p, d* ja *t* ees.

Mitteetümoloogilise nasaali (*n-i*) esinemisjuhte

Mitteetümoloogilise nasaali mulle teadaolevaid esinemisjuhte on eesti sõnavaras samuti üllatavalt palju. Täiesti ühemõtteliselt esindab neid pealkirjas esiletõstetud Sangastest ja Karulast registreeritud *tiņk* = *tiik*. Sõna lähteallikaks on alamsaksa *dīk*. Kuidas seesugused „vigased“ nasaaliga dubletid on tekkinud, on esialgu veel raske öelda. Käepärast seletust pole. Hõlpsaima „seletuse“ leiaks kindlasti nn kontaminatiivsele arengule tuginedes. Kaaluda võiks muidugi afektiivsuse vms taotlust. Ka läti keele seeli murdealalt (Vestiena) on registreeritud mitteetümoloogilise nasaaliga tüvekuju *dīņkis* (EH I: 321), mis tavapäraselt esineb läti keeles kujul *dīķis*. On väheusutav, et Karula ja seeli murdeala Vestiena esinemus oleksid kuidagiviisi geneetilises seoses.

Allpool veel mõned sellesse rubriiki kuuluvad juhtumid.

- *kotad* 'suured v lääpa tallatud jalatsid / grosser Fusszeug; Pantoffel, niedriger einfacher Bauerschuh' — *kondad* Jäm 'puukingad' < vn *kot, koty* (EEW III: 970, Must 2000: 133)
- *madar(as)* — *mandaras*: *n*-line rööpkuju leidub Wiedemanni sõnaraamatus (levikumärgend *A = Alutaguse*), mida Mägiste on pidanud problemaatiliseks: "mit problematischem *-nd-* st[att] *madaras*; lms esinemust peetakse üldiselt germaanipoolseks laenuks, laenualus nasaali ei sisalda (vt EEW V: 1475—1476, SSA 2 s.v. *matara*)
- *muuk/raud* (*muok-*, *muk-*) 'Dietrich, Nachschlüssel', *muukima* (*muokima*, *muukma*), *muugerdama* 'muukima' — *munk/raud* (*Jäm VII Muh Rei JMd Puh Krl*), *munkima* (*munkma*) (*Jäm Muh Trv*) < baltisks *Mukeisen*; samast laenuallikast ka lv *mukīzōr*, *mūkīzōr* 'mukeisen, dietrich, hakenschlüssel' ja *mūķis* (EEW V: 1587, EKET: 95, LW: 233 ab).
- *pīts, püts* (*Jäm Emm Khn Hää*) 'puust v. puldanist veeämber, mida kasutati laevadel' — *pints* (*pinsu*) (*Lai*) 'väike vaat' < kasks *pütz* (EEW VII: 2352) jne.

Kõigile läänemeresoome keeltele, eriti eesti keelele iseloomulikud nasaalikaod on hästi esindatud elavates balti keeltes, kuid puuduvad, nagu eespool öeldud, suuremat arhailisust ilmutavates muinaspreisi ja kurši keeles. Kurši keele kohta on teatavasti vaid kaudseid andmeid, sh leedu keele žemaidi murretes (mis sisaldab ohtralt lõunakurši substraati), läti keele Kuramaal kõneldud murdekeeles ja (Kuramaa) liivi keeles. Eventuaalsed sõnasisese silbilõpu *n-* resp. *m-*ga kuronismid liivi keeles on näiteks (liivi näited allikast Kettunen 1938): *bandō* 'schwärmen', vrd Lt *bandēt*, *bānda*: *b.-lāpš* 'uneheliches kind, bastard', vt *bandas bērn*s, *brāṅgō* 'recht gut, recht fett; stramm' ja (Salatsi) *brāṅg* 'gemästet', vrd Lt *brangs*, *bēn'd'a* 'henker', vrd Lt *bende*, *d'an'ž* 'radfelge', vrd Lt *dandzis*, *dumbōr*' '(rätliche) sumpferde, moorerde', vrd Lt *dumbrs*, *dun'tš* '(schnitz-, dolch)messer', vrd Lt *duncis*, *glā'nd* 'schlaff, träge, weichlich, zerbrechlig', vrd Lt *glente* 'etwas schliefiges', *kuṅkil*, *kuuṅkil* 'klumpen, kloss', vrd Lt *kunkulis*, *laaṅka* 'niedriges flusswiese; eine grasart, die in *l.* wächst', vrd Lt *lanka*, *len'tš* 'schleife, öse, schlinge', vrd Lt *l,enca*, *lencis*, Salatsiliivi *maants* 'dorsch (*gadus callarias*)', vrd Lt *m,enca*, *p'emp* 'von wasser bedeckter sumpff', vrd Lt *pempis*, aga *puop* 'schwarze sumpferde' < Lt *puopis*, *sklaanda* 'zaunstange', vrd Lt *sklanda*, *skraanda*, vrd Lt *skranda* 'fetzen', *spruṅgil* 'knüttel', vrd Lt *sprungulis*, *zveṅg* 'grube für jauche', vrd Lt *zveṅge*, *zviṅktō* ja *žviṅktō* 'fuchteln', vrd Lt *zvingt*, *zvinkstēt*, *traṅkō* 'jagen, treiben', vrd Lt *tr,enkā*t, *trankāt*, *trümp* 'unspitz', vrd Lt *trumps*, *tšijkstō* 'feilschen, dinge; wimmern', vrd *činkstēt*, *tääṅkōd* 'klatscherei', vrd Lt *t,enka*, *veen't'ar* 'setznetz, fischreuse aus garn', vrd Lt *venteris*, *viṅgōr(z)* 'stramm', vrd Lt *vingrs*, *äända* 'schlangenzunge; stachel von insekten; seitenholz des arbeitsschlittens', vrd Lt, *endas* jmt.

Siinkohal on väga oluline juhtida tähelepanu asjaolule, et liivi keeles on sõnasisene silbilõpuline nasaal säilinud mõnes sõnatüves ka siis, kui see teistes lõunarühma keeltes on kadunud: lv *koon'tad* 'munandid', vrd e *kott* : *kotid*, vrd siiski *kont*: *-jalg*, *-kaabakas*, *külaline*, *-võõras*, vdj *kotikko* 'munandikott' (SKES, SSA ega EEW ei seo etümoloogiliselt paare e *kott* — *kont-*, sm *kotti* — *kontti*); lv *küün'tš*, *kiintš* jt, vrd e *küüs* : *küüne*, vdj *tšüüsi*, lv *leen'tš*: *läänd* 'edel', vrd e *lääs* : *lääne*, lv *luts*, *lut'sš* 'luts : -u' kõrval ka *lun'tš*' id. (EEW V: 1394 ei käsitle liivi juhtumit), *voontsa*, *vuontsa*, Salatsi *oonts* 'otsmik' (< **ontsa*), vrd e lv *ots*, vdj *ōtsa* jpt.

Kirjandus

- EH = Endzelīns, J. — Hauzenberga, E. 1934—1946: Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha latviešu valodas vārdnīcai. Rīgā.
- EEW = Mägiste, Julius 2000: Estnisches etymologisches Wörterbuch I—XII. 2. Auflage. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- EKET = Raun, Alo 1982: Eesti keele etümoloogiline teatmik. Maarjamaa, Rooma—Toronto.
- EM = Eesti murded 1995: Eesti murded V. Kirderannikumurde tekstid. Toim. Mari Must, Eevi Ross ja Helmi Viires. Eesti Teaduste Akadeemia, Tallinn.
- Endzelin, J. 1922: Endzelin, Lettische Grammatik. Riga.
- Kettunen, Lauri 1938: Livisches Wörterbuch: mit grammatischer Einleitung. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 1962: Eestin kielen äännehistoria. SKST 156. Helsinki.
- Mägiste, Julius 1934: Näiteid *ŋkk > kk*, *mpp > pp* häälikuarengust. — Eesti Keel 6. 176—181.
- Must, Mari 2000: Vene laensõnad eesti murretes. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Otkupščikov, J. V. 1967: Iz istorii indoevropskogo slovoobrazovanija. Leningrad.
- Põlma, Valve 1967: Onomatopoeetilised verbid eesti kirjakeeles. Dissertatsioon filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Käsikiri Eesti Keele Instituudis Tallinnas. Tallinn.
- Rätsep, Huno 1989: Eesti keele tekkimise lugu. — Akadeemia 7. 1503—1524.
- 2002: Sõnaloo raamat. Ilmamaa, Tartu.
- Setälä, Emil Nestor 1899: Yhteissuomalainen äännehistoria. Helsinki.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja 1955—1981: Suomen kielen etymologinen sanakirja I—VII (toim. Yrjö Henrik Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki ja Reino Peltola). Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä 1992—2000: Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1—3. SKST 556. Helsinki.
- Zajceva, M. I. — Mullonen, M. I. 1972: Slovar' vepsskogo jazyka. Nauka, Leningrad.
- Tunkelo, Eemil Aukusti 1946: Vepsän kielen äännehistoria. SKEST 228. Helsinki.
- Vaba, Lembit 2003: Kust on tulnud meie *langud*? — Keel ja Kirjandus 10. 779—780.

FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALDI TÄHENDUS*

Mart Velsker

Helsingi Ülikool, Tartu Ülikool

Artikli näiliselt pretensioonikas pealkiri tahab tegelikult osutada hoopis vastupidi-sele — sellele, et pole kavas öelda eriti midagi Friedrich Reinhold Kreutzwaldi isiku ega ka teoste kohta, selle kohta, kellega või millega on “tegelikult” tegemist. Niisiis teemaks pole mitte Kreutzwald, vaid Kreutzwaldi tähendus. Arutlusviisi äratõukepunktiks on omakorda semiootika, kavas on vaadelda Kreutzwaldi kui märki, mis elab “päris”-Kreutzwaldi tahtest hoolimata oma elu edasi hilisemas kultuuris, õigupoolest elas juba tema eluajalgi. Märgid võivad uuel astmel osutada ka omakorda (all)märkidest koosnevateks märgisüsteemideks — Kreutzwaldi puhul on see eriti ilmekas, sest tema nime ja tööde ümber on ajapikku tekkinud tavalisest suurem võrgustik tekste ja tähendusi. Mu esmane eesmärk ongi seda võrgustikku põgusalt kaardistada — muuhulgas selleks, et tulevastel uurijatel oleks olemas mingigi raam, mida järgida või kõrvale heita. Artikli lisaeesmärk on välja tuua mõned probleemid ja vastuolud, mis näivad Kreutzwaldi retseptiooni iseloomustavat — võimalik, et näidates nõnda ka midagi üldisemat.

Lähtun arusaamast, et Kreutzwald on märk (ja/või märgisüsteem), mis toimib suuremates märgisüsteemides — neist omakorda on kahtlemata olulisim eesti rahvuskultuur kui tervik. Sünkroonse kirjeldusviisi puhul tuleb tõepoolest rääkida süsteemidest, aga samas on erinevusi selles, mismoodi üks või teine süsteem end tavatseb korrastada. Eriti siis, kui arvesse võtta diakroonilist vaatepunkti, muutub märgatavaks see, et kultuuris jutustatakse sageli lugusid, ehk siis teisisõnu — süstematiseeritakse olemist narratiivideks. Rahvuskultuuri seisukohalt on oluline mingi keskne tüvinarratiiv, millele väiksemad lood alluvad. Lugude kogumit, mis “konstrueerib” rahvuse, on enamasti nimetatud rahvuslikuks mütoloogiaks, keske loo olemasolule vihjates on aga käibel mõiste “rahvuslik narratiiv” (nt Annus 2000). Olen püüdnud alljärgnevalt eristada Kreutzwaldi tähendust kultuuriloo primaarse ja sekundaarse märgina (mis konkreetsemalt avaldub “rollina” vms). See eristus võib tuletada meelde Juri Lotmani käsitluse kunstist kui “sekundaarsest modelleerivast süsteemist”, mille aluseks on “loomulik keel” (Lotman

---

* Artikli aluseks on ettekanne Oulus 9. oktoobril 2003.

1990: 9) — ehk siis teatavas mõttes “primaarne süsteem”. Primaarset ja sekundaarset eristan tõepoolest samalaadse loogika alusel, eeldades, et ühele märgile (*resp.* märgisüsteemile) ehitatakse peale nn teise astme süsteem. Siiski on selge, et kasutan seda eristust teistsugusel ja mõneti tavapärasemal kujul. Seega ei ole eraldi jutuks primaarne ja sekundaarne modelleeriv süsteem — lotmanlikult positsioonilt võiks öelda, et artikkel liigub juba algusest peale mingis sekundaarses süsteemis. Selles artiklis käsitan primaarsete märkidena juhtumeid, mille puhul märgi kasutaja tahab tõepoolest tähistada konkreetset inimest, kes “sündis, kosis ja suri”, samuti selle inimese tegevust ja tegevuse vahetuid saadusi — kirjaniku puhul siis enamasti teoseid. Sekundaarsed märgid oleksid omakorda juhtumid, kus Kreutzwaldi nimi on temalt kui inimeselt kuidagimoodi ära võetud ja tähistab midagi muud: Kreutzwald võib olla objekt pildil, tegelane näidendis vms. Ka siin on piirjuhte, sest teose tegelane või objekt tahab ikkagi seostuda inimesega, kuid see suhe on paratamatult kaheastmeline.

Mu lähenemisviisil on kahtlemata ka palju ühist retseptsiooniuurimusega, sest olen ju peamiselt jälginudki seda, mida ja kuidas Kreutzwaldist kirjutatakse või räägitakse. Konkreetsemaid tähelepanekuid kõiksugu primaarsuste, sekundaarsuste ja muude asjade kohta olen teinud eeskätt Kreutzwaldi tutvustavate lühitekstide põhjal, sest neis tuleb kontsentreeritult välja see, milliseks märgiks ta on muutunud. Järelduste tegemiseks vaatasin näiteks Kreutzwaldi tutvustusi *Eesti kirjanike leksikonis* (2000), *Eesti kirjarahva leksikonis* (1995), *Eesti kirjandusloos* (2001), *Eesti kirjanduse ajaloo* 2. köites (1966), *Eesti Nõukogude Entsüklopeedia* 4. köites (1972), *Eesti Entsüklopeedia* 5. (1990) ja 14. (2000) köites, antoloogia *Sõnarine* 1. köites (1989), Kreutzwaldi koduleheküljel internetis (<http://kreutzwald.kul.ee/>), vajadusel kasutasin teisigi allikaid. Sellise materjali põhjal tehtud järeldused on muidugi poolenisti oletuslikud, sest tõsikindla pildi saaks alles siis, kui läbi vaadata kõik Kreutzwaldi kohta kirjutatu või siis vähemalt selle eesti-keelne tuumosa.

Kreutzwald kui primaarne märk kultuuriloos

Olulisemateks näivad kujunevat just Kreutzwaldi suhted kultuurilooga ja teisalt Kreutzwaldi suhted omaenese tekstidega. Suhted kultuurilooga võiks omakorda

jagada kolme rühma: Kreutzwald “abstraktses” kultuuriloos, Kreutzwald “ametlikus ja konkreetse” eesti kultuuriloos ning lõpuks Kreutzwald eesti kultuuri “pisi-lugudes”.

Kreutzwald “abstraktses” kultuuriloos. “Abstraktseks” kultuurilooks nimetan universaalseid mudeleid, mille põhjal lugusid konstrueeritakse — see tähendab omakorda seda, et neis kasutatakse mingeid universaalseid algüksusi, näiteks süžeekäike või rolle (kangelase roll, reeturi roll jne). Kultuuritegelaste kirjeldamisel on need kahtlemata standardiseeritud. Kreutzwaldi kohta kasutatavad määratlused võib jagada selgemalt kolme gruppi: 1) eelistatult on Kreutzwald “rajaja” ja “looja”; 2) ta võib olla “arendaja”; 3) ta võib olla ka “(keskne) esindaja”. Need määratlused on ootuspärased; asi muutub keerulisemaks ja tähendusrikkamaks siis, kui abstraktsed rollid ühendada konkreetsetega: rajaja peab tõe-poolest midagi rajama, arendaja arendama, esindaja esindama.

Kreutzwald “ametlikus ja konkreetse” eesti kultuuriloos. Kreutzwaldi mitmekülgse tegevuse ning väljapaistvuse puhul on loomulik, et tähendusi (ehk siis siinkohal taas rolle) on rohkem kui biograafilistes tutvustustes keskeltläbi. Eri allikaid kõrvu pannes paistab rida — kus tähtsus järk-järgult kahaneb — järgmine: 1) (rahvuslik) kirjanik; 2) rahvuslik ideoloog; 3) *Kalevipoja* autor; 4) rahvaluule koguja; 5) arst. Loetelus tundub esmapilgul olevat üllatav see, et *Kalevipoega* ei nimetata kohe alguses — seda enam, et Kreutzwaldist kirjutatud lugedes jääb lõpuks ikka mulje, et eepose kirjapanemine oli Kreutzwaldi peamine mehe-tegu. Vastuolu on siiski näiline, sest see on tingitud tutvustavate tekstide standardiseeritusest — on ju kirjaniku roll üldarusaadav ja tavaline (teatud mõttes siis seegi “universaalne”), kuid eeposi ei kirjutata eriti sageli ning seetõttu pole vastav standardmääratlus välja arenenud. Lõppude lõpuks võib ka kirjaniku roll endas sisaldada eepose kirjutamist, vastuolu ei teki. Samuti on eepose kirjapanemise aktis potentsiaalselt olemas kalduvus esindada rahvuslikku ideoloogiat. Ideoloogi roll on niisiis samuti kaunis ootuspärane nagu seegi, et antud rolli määratlemisel on varieeruvust rohkem, sest see on poliitiliselt õrnem asi kui kõik muu. Näiteks on alustatud Kreutzwaldi tutvustamist sellise väljendiga nagu “rahvuslike aadete kandja” (Eesti kirjanduslugu 2001: 62), pehmemdavaid vormeleid leidub teisigi.

Kui Kreutzwaldi iseloomustatakse rajajana, siis tähendab see esmajoones rahvusliku kirjanduse ja rahvusliku ideoloogia rajamist. Universaalset rolli püütakse aga üle kanda ka teistele aladele: näiteks on Juhan Luiga (ja mitte ainult tema) rääkinud Kreutzwaldist kui eesti arstkonna rajajast, lõpetades oma kirjutise “Dr. Luiga ja eesti arstkond” üleskutsega: ”Saagu Kreutzwald arstitüübiks, eesti arsti algkujuks, juhtigu Kreutzwaldi produktiivne geenius eesti arstkonda tuleviku kõrgemates püüetes.” (Luiga 1995: 439.) Huvitav on seegi, et Luiga peab artiklis vajalikuks selgitada, miks Kreutzwald sobib eesti arstkonna ajaloos algatajarolli paremini kui Friedrich Robert Faehlmann. Tõenäoliselt tuleb siin tajuda varjatud poleemikat Kreutzwaldi isikut ja tegevust demütologiseerivate hoiakutega, mis sageli on käibinud mitteametlikus vormis, väites aga mõnikord sedagi, et Faehlmann oli oma sõbrast Kreutzwaldist nii arsti kui kirjanikuna andekam ning ainult saatuse tahtel jäi eepose looja roll viimasele. Otseseid näiteid sellelaadsest võrdlusest leiab mõnikord trükisõnaski: näiteks on reetlik lause lipsanud sisse Mart Laari muidu viisakalt mütologiseerivasse ülevaatesse Kreutzwaldist: “Tihti resigneerunud ja pessimistlikul Kreutzwaldil puudus Faehlmanni jõud ning soov kõigele vaatamata midagi ära teha.” (Laar 2003: 24.)

Kreutzwald tegi kõigele vaatamata *Kalevipoja* “ära” — toodud tsitaadi valgusel hakkab aga tunduma, et ta tegi sedagi kuidagi kogemata. Selline hoiak vihjab omakorda veel teisele probleemile: kui üks probleem on Faehlmann, siis teiseks muutub Kalevipoeg. Tihti jääb mulje, et eepos Kalevipojast oleks nagu tõesti varem olemas olnud ja Kreutzwald oleks nagu eepose (ja ühtlasi eepose peategelase) atribuut ning mitte vastupidi.

Veel pakuvad mõtisklusainet ka need rollid, mis Kreutzwaldil loogiliselt võttes peaksid olema, aga mida tavaliselt ei mainita. Näiteks selgub Kreutzwaldi elulugu silmitsedes, et ta tegutses muuhulgas harrastusarheoloogina, aga lühemad tutvustused seda tavaliselt ei maini. Oletatavasti on 19. sajandi ja 21. sajandi arheoloogia vahel nii suur erinevus, et toonase tegevuse väärtus muutub kahemõtteliseks — ja kõik kahemõttelisused on parem kultuuriloo “ametlikke” lugusid jutustades unustada, suruda ebaametlikku marginaaliasse.

Kreutzwald eesti kultuuri “pisilugudes”. Ka nende pisilugude puhul tekib kiusatus väita, et tegemist on mingi marginaaliaga, ehk siis apokriiva-lugudega (legendidega, pajatustega, anekdootidega jne), mis käivad ametliku kultuuriloo

juurde. See on siiski vaid osaliselt nii, sest väike lugu võib olla mõnikord ka funktsionaalne osa ametlikuks muutunud kultuuriloost. Tegemist on küll lugudega, mis ei esinda Kreutzwaldi kõige kanoniseeritumat tähendust, kuid mis laiendavad või ka süvendavad seda, reeglina ühtlasi pehmedades kivistunud ettekujutusi.

Neist väikestest lugudest on minu meelest tähtsamad kolm: lugu sellest, kuidas Kreutzwald sündis pärisorja peres; lugu Kreutzwaldi ja Faehlmanni sõprusest ning lõpuks Kreutzwaldi ja Koidula armastuslugu. Pärisorjus on teema, mis kõige vahetumalt toetab eesti kultuuriloo keskseid narratiive: eestlaste kangelaslikuks jutustatud ajalukku kuulub vältimatult ettekujutus sellest, et eesti kultuur sündis pärisorjuse rüpes — siis on ka äärmiselt tähtis see, et esimene institutsionaliseeritud suurmees sünniks otseses mõttes pärisorja rüpes.

Kreutzwaldi ja Faehlmanni sõprus toetab enamasti ettekujutusi eelärkamisaja vaimukangelaste ühisest ja sihipärasest tegevusest. Seegi on enamasti positiivne lugu, kuid — nagu juba vihjatud — suhe Faehlmanniga on Kreutzwaldile varjatult ohtlik, seda on võimalik jutustada ka nii, et Kreutzwaldi tähendus kahaneb ja Faehlmanni oma kasvab. Kreutzwaldi ja Koidula läbikäimises sellist ohtu ei paista esiotsa olevat, kuid siin on jälle muud. Kahtlemata on siin vähem toetuspunkte paraadkäsitlustele Kreutzwaldist ning rohkem laiendavaid-inimlikustavaid jooni. Kangelaste ühistööna on muidugi võimalik võtta sedagi suhet, kuid siis see eeldab armastuse aatelse ja platoonilise külje (üle)rõhutamist.

Neid “pisilugusid” on loomulikult rohkem, kuid tundub, et nad on käibel piiratumalt: arstidele on oluline arstkonna lugu, keeleteadlastele eesti kirjakeele ajalugu jne. Viimane pakuks näiteks kindlasti võimalusi Kreutzwaldi märgilisust täiendada: nii on kitsamas ringis küll teada Kreutzwaldi kaalukas roll uue kirjakeele juurutajana, aga näib, et seda tõsiasja pole suudetud atraktiivse jutustusena laiemale publikule turustada.

Kreutzwaldi suhted omaenese tekstidega on kogu kreutzwaldiana lahtihargnemispunkt — kõige olulisem ja ehk ka kõige arusaadavamaks muutunud osa antud teemaringist. Siin köidavad tähelepanu eriti kaks võimalust, kuidas Kreutzwald märgina hakkab oma tähendust muutma: ühelt poolt on võimalik, et ta muutub mingi kindla teksti autoriks (ja omandab eelkõige sellele vastava rolli), teiselt

poolt on võimalik, et Kreutzwald muutub tsitaadiks omaenda tekstist. Umbes nii, et kui üks vestluskaaslane ütleb nime Kreutzwald, siis teine on automaatselt võimaline etlema mingit konkreetset tekstilõiku Kreutzwaldi teosest.

Kreutzwald kui teose autor. On vaieldamatu, et esimene (vahel ka ainuke) teos, mille tegijana Kreutzwaldi tuntakse, on eepos *Kalevipoeg*. *Kalevipoeg* on korraga Kreutzwaldi õnn ja õnnetus, aga sedagi mitmes mõttes. Olen juba rääkinud eepose peategelase suurusel, mis hakkab varjutama Kreutzwaldi suurust — see on siin ka kõige olulisem aspekt. Lisaks on aga tähelepanuväärne, kuidas läbi aegade esitatakse teravaid kahtlusi, kas *Kalevipoeg* on kunstiteosena piisavalt suur — ehk teisisõnu kvaliteetne. Jaan Undusk on tõdenud, et eepose kunstilised küsitavused pole siiski olulised, sest *Kalevipoega* “pole kavatsetud luua ega pole loodudki esmajoones esteetilise naudingu esemeks” (Undusk 1994: 147). Tegemist on rahvust loova tüvitekstiga, mida sellisena on üsna võimatu „parandada“, liiati siis veel ühisteadvusest välja juurida. Kahtluste olemasolu on aga seda enam iseloomulik: müüdile vastandatakse antimüüt, suurendavale tähendusele pisendav. Seejuures on probleemi üheks peaallikaks rahvuskultuuri kinniskujutelm kunstiteose algupärasusest — ettekujutus, mis just eeposte puhul satub ummikusse, sest eepose toetumist folkloorile hinnatakse hoopiski kõrgelt. Nii ongi *Kalevipoega* enamasti laidetud folkloorist lahknemise pärast ja ühtlasi laidetud Kreutzwaldi ebaoriginaalsust teises mõttes: Kreutzwaldi töö oleks nagu tõmmis Faehlmanni suurest ideest, mis omakorda on inspireeritud Elias Lönnroti ideedest ja tegevusest. Niisiis tekib ahel tarkadest meestest, kus Lönnrot tundub kõige paremana ja Kreutzwald kõige kehvemana — olgu siis konkreetsemalt jutuks eepose tegemine, rahvaluule tundmine või pädevus arstina. Selline ahel tekib muidugi siis, kui on soovi kultuurimütoloogiat pisendada — vastupidisel juhul neid probleeme maskeeritakse ja õilistatakse.

See, millised Kreutzwaldi teosed järgnevad tähendusi genereeriva võime poolest *Kalevipojale*, on juba vaieldavam, provisoorselt võiks välja pakkuda järgmise rea: 1) *Eesti-rahva Ennemuistsed jutud* (Kreutzwald kui muinasjutuvestja); 2) *Ma-ilm ja mõnda ...* (Kreutzwald kui rahvavalgustaja); 3) *Viru lauliku laulud* (Kreutzwald kui luuletaja); 4) *Vagga Jenoveva ...* (Kreutzwald kui sentimentaalne jutukirjanik); 5) *Vina-katk* (Kreutzwald kui karskuspropaganda tegija); 6) *Kilplaste imevärklikud ...* (Kreutzwald kui õpetlik naljamees); 7) *Rahunurme Lilled ja Lembitu* (Kreutzwald kui religioosne mõtleja).

On selge, et selles reas (nagu teisteski) on aja jooksul toimunud nihkeid: näiteks oli 19. sajandil jenoveevakirjandus või viinakatku eest hoiatamine kindlasti tähtsam kui praegu. Näib ka nii, et *Kilplaste* ja *Lembitu* retseptsioon on pikka aega kuidagi häiritud. Võimalik, et need teosed on hakanud varjust välja tulema: *Kilplased*, mis pakub muuhulgas häid võimalusi demütologiseerivaks rahvuskäsitluseks, on kuigivõrd tuntud olnud alati, iseasi on vaid see, kas esimeses järjekorras tuleb meelde Kreutzwaldi või Eno Raua teos või hoopis joonisfilm *Kilplased*.

Religioosse temaatika tõrjutus oli Nõukogude Eestis täiesti mõistetav, aga kes teab, eriti *Lembitu* võib olla ohtlik teos ka rahvusliku ideoloogia jaoks: Kreutzwald kirjutas *Lembitu* näol *Kalevipojale* omamoodi “vastueepose”, teose kangelasest, kelle kangelastegu on võitlusest loobumine; teose sündmustest, mis toimuvad pigem inimeses ja mitte niivõrd inimesega. *Lembitu* võiks olla Kreutzwaldi kolmas olulisem probleem, kui ta oleks Kreutzwaldiga seoses sama tuntud kui Faehlmann või Kalevipoeg.

Kreutzwald kui tsitaat Kreutzwaldi teosest. Tsitaate Kreutzwaldilt tuntakse palju, aga autorit esindava ja tema signatuuri asendava jõuga tekstikohad on paratamatult pärit *Kalevipojast*. Asi vääriks lähemat uurimist, aga on juba suurema süvenemisetagi üsna ilmne, et kõige tuntumad on eeepose algus (täpsemalt see, kuidas algab *Soovituseks*) ning lõpp. Eriti read, mis näevad uuemates redaktsioonides välja nõnda: *Laena mulle kannelt, Vanemuine! / Kaunis lugu mõlgub meeles, / Muistse põlve pärandusest / Ihkan laulu ilmutada* (Kreutzwald 1975: 7); *Aga ükskord algab aega, / Kus kõik piirud kahel otsal / Lausa lähvad lõkendama; / Lausa tuleleeki lõikab / Käe kaljukammitsasta — / Küll siis Kalev jõuab koju / Oma lastel' õnne tooma, / Eesti põlve uueks looma* (Kreutzwald 1975: 262).

Mõtlemapanev võiks olla fakt, et Helmer Winteri *Kalevipoja* soomekeelne tõlge, mis kasutab alustekstina õigupoolest Madis Küla-Nurmiku lühendatud eeeposeversiooni, jätab kõrvale esimese tsitaadi. Niisiis puudub üks keskseid tekstikohti, mis on läbi aegade esindanud nii Kreutzwaldi, Faehlmanni, Kalevipoega kui ka eesti rahvast. On ka ilmne, et Kreutzwaldi (ja Faehlmanni) märgina on algusosa tähtsam, lõpuosa on endale hõivanud pigem Kalevipoeg ja hulk poliitilisi alltekste, mis eri aegadel on neisse ridadesse sisse loetud.

Kreutzwald kui sekundaarne märk kultuuriloos

Pole plaaniski anda täielikku ülevaadet neist juhtudest, kus Kreutzwaldi nimi hakkab tähistama midagi muud kui „päris“-Kreutzwaldi. Tegemist on siis jätkuvalt ääremärkustega, mis tahavad rõhutada vaid mõnd semantiliselt keerukamat ja põnevamat tõsiasi või tõlgendust. Olulisemad näivad olevat esinemised tegelaskujuna uutes narratiivsetes kunstiteostes, objektina kujutavas kunstis, muutumised institutsiooniks või mingi geograafilise paiga tunnuslikuks märgiks.

Tegelaskujuna narratiivsetes kunstiteostes — antud juhul tähendab see peamiselt esinemist kirjanduses ja teatris. Näiteid saab tuua Artur Adsonilt, Aino Undla-Põldmäelt, Jaan Krossilt, Mati Undilt — kui nimetada vaid olulisemaid. Mõne suurema kultuuri seisukohalt oleks rahvuseepose autori elulugu jutustavate kunstide seas vältimatult ka film, Eestis pole aga suurte kultuuritegelaste biograafiliste filmide traditsiooni õieti tekkinudki, kuigi kohalikes mõõtmetes võiks ju ennustada edugi näiteks Koidula ja Kreutzwaldi värvikate kirgede kujutamisele helevalgel kinolinal. Koidula ja Kreutzwaldi kujud on tähelepanu köitnud niisiis teistes kunstilistes vormides — torkab aga silma, et Koidulal on võrreldes Kreutzwaldiga rohkem kalduvusi kujuneda peategelaseks. Seega on olemas ikkagi võimalus, et Koidula — kui „huvitavam“ ja isikulisem kultuuritegelane — seisab Kreutzwaldil varjuna ees, samamoodi nagu seal ees nagoonii kipuvad seisma Faehlmann ja Kalevipoeg. Eks ju hilisemas kultuuriloos ole mistahes Kreutzwaldile keskenduvast fiktiivsest tekstist tuntumad näiteks Madis Kõivu ja Vaino Vahingu näidend „Faehlmann“ või Mati Undi näidend „Vaimude tund Jannseni tänaval“. Samamoodi tuntud on ka *Kalevipoja* ümberjutustused, parafrasid ja paroodiad (Enn Vetemaa *Kalevipoja mälestused*, Kerttu Rakke jutt *Kalevipoeg* ja Andrus Kivirähki näidend *Kalevipoeg* jm).

Kujutav kunst ja Kreutzwald — see teemaring puudutab ennekõike maalikunsti, graafikat ja skulptuuri. Ühelt poolt võrdväärse kunstiliigina, teiselt poolt kujutava kunsti lähteallikana tuleb siinkohal arvesse võtta ka fotograafiat. Kõik see pildiline ja skulptuuriline kujutamine pakub rikkalikult materjali, mis järjekordselt sobiks iseseisvaks uurimisteenaks.

Tavaliselt kasutatakse Kreutzwaldi näo (ja üliharva keha) kujutamiseks vanemas põlves tehtud fotosid või siis Johann Köleri tehtud maali, mis näitab Kreutzwaldi vanemas keskeas. Köleri maali valimine on igati loogiline, sest tegemist on natuurist maalitud portreega, mis võimaldab taas liikvele lasta kujutelmi kultuurititaanide ühistegevusest — antud juhul siis eesti maalikunsti rajaja ja eesti rahvuskirjanduse rajaja koostööst. Täenduslik on aga tüüppiltide juures see, et tegemist on vana ja targa Kreutzwaldiga — tarkust markeerigu siis kas mõtlik pilk, raamat vms. Noorema põlve portreesid (näiteks Hueberi pilti 1844. aastast) on üldiselt välditud. See, kas on eelistatud monumentaalsemat kõigutamatumat või inimlikku mõtisklust, on olnud juba veidi vabam: loomulik on see, et paraadkäsitlustes esineb tapva “terminaatoripilguga” Kreutzwald, aga näiteks *Lembitu* uustrüki kaanel näeme enesesepöördunumat silmavaadet ja kehaasendit.

Tüüpilist “tugevat” versiooni esindab näiteks ka Kreutzwaldi monument Tartus (autorid Martin Saks ja Johannes Hirv), mille saamislugu sisaldab aga põnevaid ja tähenduslikke vastuolusid. Kuju valmis 1952. aastal, täites omapärast asendavat ülesannet: enne seda oli oma kohalt eemaldatud Amandus Adamsoni Kalevipoja kuju, mis Vabadussõja monumendina oli Nõukogude võimu silmis “vale”. Niisiis osutub Kreutzwald “õigeks” ja tema teose kangeline ometi “valeks” — mis tähendab siis ka seda, et poliitilise võimu uuesti vahetudes vahetati uuesti ka tähendused: Kalevipoja kuju taastati (õieti tehti restaureeriva ideoloogia saatel uuesti, autoriks Ekke Väli) ning selle paigaldamiseks veeti Kreutzwaldi kuju eemale. See kohalttõukamine on kahtlemata trooniltõukamine (Kalevipoeg on nüüd “õige” ja Kreutzwald “vale”), kuigi seda on tehtud lepitavas vormis, jättes kujud parki seisma suhteliselt lähestikku.

Tartu monumentide veider saatus kinnitab, et Kalevipoeg on ka praeguses kultuuris Kreutzwaldi seisukohalt mingil moel probleem. Aga juhtum toob välja teisegi probleemi — selle, et Nõukogude võimu soosing on Kreutzwaldile hilisemas retseptsioonis osutanud karuteene. Oletan, et siin näiteks on ka põhjus, miks Kreutzwaldi pilti pole kasutatud nüüdse Eesti Vabariigi rahatähtedel — olgugi, et seal on võetud suund eriti just 19. sajandi kultuuri “riigistamisele”.

Kreutzwaldi muutumine institutsiooniks pakub samalaadseid näiteid Kreutzwaldi rakendamisesest võimudiskursuse teenistusse, mida on juhtunud eri aegadel ja eri tähenduses. Kõikidest “Kreutzwaldiks-nimetatud” institutsioonidest kõige olulisem on Kreutzwaldi muuseum Võrus — ajalooliselt on aga ju sellegi asutuse rajamine 1941. aastal vastuolulise tähendusega. Nii võib seda väga vabalt pidada Nõukogude võimu jõuliseks katseks Kreutzwald nõukogustada, aga samas on muuseumi avamist segastel aegadel esitatud ka risti vastupidisest vaatepunktist, kui teatavat vastupanuliikumisaktsiooni (nt Uibopuu 1984).

Üks probleemidepundar on poliitikas — ja teine ikka ja jälle Kalevipoja juures. On ootuspärane, et institutsionaalseltki on Kalevipoeg iseseisvunud, elades sotsialistliku ühistöö märgina ühismajandite nimedes ja samas ka rahvusliku kestvuse märgina näiteks kasvõi Kalevipoja muuseumis, mis hiljaaegu on rajatud Ida-Eestisse Saarele, kus Kalevipoeg kuuldavasti kaotas Kääpa jõkke oma mõõga ja jalad.

Kreutzwald ja geograafilised kohad suhestuvad peamiselt Kirde-, Ida- ja Kagu-Eestis — vastavalt sellele, millistel teedel on liikunud Kreutzwald ise. Need on osalt samad maastikud, kus on ka palju Kalevipoja astumis- ja lamamisjälgi, niisiis ei pääse Kreutzwald püsikonkurendist ka siin. Iseloomulik on aga seegi, et Kreutzwald ei funktsioneeris Lääne-Eesti ega siis ka mitte merelise Eesti märgina.

Konkreetselt on Kreutzwaldi nime abil tähistatud Virumaad ning Tartu ja Võru linna. Võru “omistamisakt” on muuseumi asukoha tõttu kõige jõulisem, aga ka kõige vastuolulisem, sest Võru ja Võrumaa on omakorda keelelise ja kultuurilise lahknevuse märgid, Kreutzwald aga lahknevusi ignoreeriv ühtse ja jagamatu eesti kultuuri märk. Seda vastuolu ületada on üsna võimatu — pigem on siis aastakümneid tegeldud sellega, et semantiliselt lõhet varjata.

Kreutzwald ise nimetas end Viru laulikuks ja kahtlemata on see palju õnnestunud määratlus: “Viru” nimes tajuvad eestlased küllap korraga kahte asja: kitsamat kohalikkust (Virumaad jne), aga samas ka märki ühtsest Eestist. Ses mõttes tähendab “Viru” risti vastupidist võrreldes “Võruga”: Viru ühendab kohaliku ja üldise, Võru lahutab. Virumaa ühendavat jõudu on tajutud hiljemgi ning tähendus-

rikas on ka see, et just Virumaale (Rakverre) paigutub kõige jõulisem kohalegend, mis Kreutzwaldiga seotud: nimelt legend Viru vandest, sellest, kuidas Kreutzwald, Faehlmann ja Johann Jakob Nocks olevat andnud koolipõlves töötuse elada ja töötada eesti rahva hüvanguks. Hoolimata sellest, et korduvalt on väidetud säherduse ühisaktsiooni võimatust, elab legend edasi, seda on toetamas ka pildimaterjal, üldtuntud on näiteks Kristjan Raua teos *Viru vanne*.

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et Kreutzwald kui märk on läbi kahe sajandi olnud erandlikult tähenduslik, kuid erandlik on ka see, et Kreutzwaldi retseptsioon on pidevalt pidanud varjama retseptsioonis eneses leiduvaid vastuolusid. Ühelt poolt eeldab rahvuseepose kirjutaja roll seda, et tähendused on monumentaalselt positiivsed ja lõplikud, teiselt poolt aga leidub üha miski või keegi, kes monumentaalsust õõnestab. Õõnestustööl on vähemalt kolm keskset allikat: 1) iga rikkalik tähendustevõrgustik sisaldab erinevusi, paratamatult siis ka Kreutzwaldi puhul; 2) vastuolulisus on juba programmeeritud “rahvuseepose autorsuse” mõistesse — konflikti satuvad käsitused kollektiivsest ja subjektiivsest algupärasusest; 3) vastuolud sõltuvad ka Kreutzwaldi juhtumi eripärasest. Näiteks on personaalse ja tugeva Kreutzwaldi töötlemine nõukogulikuks märgiks ikkagi asi, mida teistel tingimustel poleks juhtunud. Konkreetsetes olukorras on aga juba omakorda vältimatu vastuolude ristumine: ühelt poolt ei klapi nagunii kokku “tugev” Kreutzwald ja ühispärimusse hajuva subjektsusega Kreutzwald, teiselt poolt on aga ka ebakõla “tugeva nõukogude” Kreutzwaldi ja “tugeva rahvusliku” Kreutzwaldi vahel.

Nagu tõdetud, Kreutzwaldi keskseteks probleemideks on kujunenud Faehlmann, Kalevipoeg ja Nõukogude võim — need jõud on kõik lisanud Kreutzwaldile tähendusi, kuid kippunud ka tähendusi kontrollima. Kesksetele juhtumile lisandub teisigi märkimisväärseid: Lõnnrot, Koidula, Võru linn jmm. Raske on öelda, mis edasine retseptsioon peaks nende hõõrumiste, naginate ja pörkumistega peale hakkama. Kas neid üldse peabki varjama? Või oleks parem just vastuolusid soosidagi? Kui nii, siis on Lembitu juba üle ukسلäve astumas, ning arvata võib, et ta ei sisene kultuurikeskustelli mitte üksi.

Kirjandus

- Annus, Epp 2000: Kiigelaual mineviku ja tuleviku vahel: rahvuslikust müto-
loogiast. — Looming 1. 88—95.
- Eesti kirjanduslugu 2001: Eesti kirjanduslugu (toim. Epp Annus, Luule Epner,
Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep ja Mart Velsker). Koolibri,
Tallinn.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1975: Kalevipoeg. Eesti Raamat, Tallinn.
- Laar, Mart 2003: Lauluisa haris rahvast ja innustas haritlasi. — Horisont 6.
22—25.
- Lotman, Juri 1990: Kultuurisemiootika: Tekst—kirjandus—kultuur. Olion, Tallinn.
- Luiga, Juhan 1995: Hingejõu ilmed. Ilmamaa, Tartu.
- Uibopuu, Valev 1984: Kuidas avati Fr. R. Kreutzwaldi muuseum Võrus 1941.
— Tulimuld 2. 69—72.
- Undusk, Jaan 1994: Rahvaluuleteksti lõppematus: Felix Oinas, soome meetod ja
intertekstuaalne “Kalevipoeg”. — Surematu Kalevipoeg (toim. Felix
Oinas). 147—174. Keele ja Kirjanduse Raamatusari 1. Tallinn.

SOOME-EESTI KONTRASTIIVSEMINARI KAVA
3.—4. mai 2003, Oulu

Laupäev, 3. mai

- 9.00—10.00 Registreerumine, hommikukohv
- 10.00—10.10 Helena Sulkala (Oulu ülikool): Avasõnad
- 10.10—10.50 Hannu Remes (Joensuu ülikool):
Kaksi vuosikymmentä kontrastiivisia seminaareja
- 10.50—11.20 Karl Pajusalu (Helsingi ülikool, Tartu ülikool):
Murdeõpikust ja murdekirjandusest
- 11.20—11.30 Hingamispaus
- 11.30—12.00 Helle Metslang (Tallinna pedagoogikaülikool):
Soome *vielä* ja eesti *veel*
- 12.00—12.30 Eve Mikone (Turu ülikool):
Soome ja eesti deskriptiivsõnad — erinevusi ja sarnasusi
- 12.30—14.00 Lõuna
- 14.00—14.30 Lembit Vaba (Tampere ülikool):
Miks PUNK ja TINK?
- 14.30—15.00 Mart Velsker (Helsingi ülikool):
Häälitsev, kõnelev ja kirjutav Karl Martin Sinijärvi
- 15.00—15.30 Reet Kasik (Tartu ülikool):
Valimiskeel.
Parlamendivalimiste tõlgendamine Eesti ja Soome meedias
- 15.30—16.00 Kohvipaus
- 16.00—16.30 Riho Grünthal (Helsingi ülikool):
Kuhu lähed, eesti keele õpetamine?
- 16.30—17.30 Eesti keele õppekavade tutvustus ja arutelu
- 18.30 Koosviibimine restoranis "Oskarin kellari"

Pühapäev, 4. mai

- 10.15—10.45 Kohv Oulu kunstmuuseumi kohvikus, Kasarmintie 7
- 10.45—11.45 Kunstmuuseumi väljapanekutega tutvumine
- 12.00—13.30 Külaskäik ajaleht "Kaleva" toimetusse, Lekatie 1